میرنشینی بابان و داگیرکاریی عوسمانی لە قەسیدەیەکی سالم دا

پ. د. هیمداد حوسێن بەکر و پ.د.سەردار ئەحمەد حەسەن
زانکۆی سەلاحەدین– کۆلێژی پەروەردە- زمانی کوردی/هەرێمی کوردستانی عیراق

پوختە:

لە مێژووی نەتەوەییماندا و لە سەردەمی میرنشینە کوردییەکاندا زۆر داستان و سەرگوزەشتەی مەزن لە پێناو مانەوەو دیاریکردنی شوناسدا روویانداوە، کە بەوپەڕی ئازایەتییەوە رووبەرووی هێزی دوژمن و داگیرکەر بوونەتەوەو بە هۆی نەبوونی چاپەمەنی و کتێب، ئەدەبیات و بە تایبەتی شیعری شاعیرانی ئەو رۆژگارە بوونەتە تۆمارێك بۆ گێرانەوەی ئەو قارەمانیەتی و نەبەردییانە. سەردەمی میرنشینی بابان سەردەمێکی پڕ لە ئاژاوەو پشێوی ناوخۆیی و هەرێمی بوو.لە ماوەی سەدەو نیوێکدا بە بەردەوامی سیاسەتی داگیرکارانەی رۆم و عەجەم لە لایەك و لە لایەکی دیکەوە نەبوونی هۆشیاری نەتەوەیی و ململانێی ناوخۆیی خێزانیی میر و پاشاکان بوونە هۆکار بۆ رووخان و لەناوچوونی ئەو میرنشینە.لەو دەمەدا نالی و سالم و کوردی، وەکو سێکوچکەی شاعیرانی بابان شێوەزاری کرمانجی ناوەڕاستیان بەکارهێناوە. (سالم) یەکێکە لە شاعیرانی ئەو سەردەمە هاوکات لەگەڵ رووداوەکانی ئەو سەردەمە ژیاوەو لە نزیکەوە خزمایەتی و ئاگاداری رووداوەکان بووە و هەڵوێستی هەبووەو ئاوارەو دەربەدەر بووە.ئەو قەسیدەیەی لەم توێژینەوەیەدا کارمان لەسەر کردووە،دوا شەڕی نێوانی عوسمانی و بابانەکان بووە بە سەرکردایەتی عەزیز بەگی بابان.

شاعیر باسی ئازایەتی و بارودۆخی کۆمەڵایەتی شاری سلێمانی کردووە.توێژینەوەکە لە دوو بەش پێکهاتووە. بەشی یەکەم بۆ دەرکەوتن و رووخانی میرنشینەکەو باری ئەدەبی ئەو سەردەمەو شێوازی شیعری سالم کراوە. لە بەشی دووەمدا پەیوەندی شیعر و مێژوو و شرۆڤەی قەسیدەکە لە رووی هونەرییەوە کراوە.

پەیڤێن سەرەکی: *میرنشینی بابان، داگیرکاری، عوسمانی، قەسیدە، سالم.*

پێشەکی:

لە مێژووی ئەدەبیاتی میللەتانی رۆژهەڵاتیدا و بە تایبەتی فارسەکان ئەو مێژووە لەسەر بنەمای میرنشینە فەرمانڕەواکانی دەسەڵاتی سیاسی ئێراندا دەنووسنەوە و ئاماژە بە خاڵە جەوهەرییەکانی گۆڕانکاری لە فۆرم و ناوەرۆکی بزاڤی شیعر و ئەدەبیاتی خۆیاندا دەکەن،کە بوونەتە خاڵی وەرچارخانی تازە.دەکرێ ئەو ئەزموونە لە ئەدەبی کوردییشدا لە

هەندێ باردا سوودی لێوەربگیرێ، چونکە دیارە کۆی گشتی ئەو میرنشیانانە لاپەڕەکانی مێژووی نەتەوەییمان پێکدێنن.

لە میتۆدی لێکۆڵینەوەکەماندا بنەماکانی میتۆدی مێژوویی لەبەرچاوگیراون.بە تایبەتی رووداوە مێژووییەکان بوونەتە سەرچاوەیەك بۆ بڕیار ودیدو بۆچوونە ئەدەبییەکان.

سنووری لێکۆڵینەوەکەمان بەگشتی ساڵانی فەرمانڕەوایی میرنشینی بابان لەخۆدەگرێت و بە تایبەتییش رۆژانی داگیرکاری عوسمانی بۆ شاری سلێمانی لە چوارچێوەی قەسیدەکەی (سالم)ی شاعیردا،کە ئاوێنەنمایەکی ئەو رۆژانەن.

بنیادی لێکۆڵینەوەکە لە دوو پاژی سەرەکی و هەریەکەشییان چەند سەرەتەوەرێکی لە خۆگرتووە. لە پاژی یەکەمدا هەندێ زانیاری لەبارەی مێژووی ئەو میرنشینە و دۆخی رۆشنبیریی و ئەدەبیی ئەو سەردەمەو کەسایەتییە سەرەکییەکانی شیعریی ئەو سەردەمە،کە بە سێکوچکەی بابان(نالی و سالم و کوردی)ناسراون خراوەتەروو. لە تەوەرەیەکی دیکەدا شێوازی شیعریی سالم هەڵوەستەی لەسەر کراوە. لە پاژی دووەمدا پەیوەندی شیعر و مێژوو و هەندێ لە رەگەزەکانی هونەرییەکانی چیرۆك لەو قەسیدەیە پیادەکراوەو شرۆڤەی بۆ کراوە.

پاژی یەکەم:

١-١: دەرکەوتن و رووخانی میرنشینی بابان(١٦٤٩-١٨٥٠ز)

لە کۆتایی سەدەی شازدەهەم و سەرەتای سەدەی حەڤدەهەمدا بارودۆخی ناوچە کوردەوارییەکە ئاڵۆز ببوو و سەرەتای دامەزراندنی میرنشینە کوردییەکان بوو. شەڕ و ململانێی رۆمی عوسمانی و سەفەوی رۆژ بەرۆژ فروانتر دەبۆوە، تاوەکو لە شەڕی چاڵدێران(١٥١٤ز)گەیشتە لوتکەو بە هۆیەوە ناوچەکەیان لە نێوانی خۆیاندا دابەشکرد و کوردستانیش لەت لەت بوو و بەشی زۆرینەی بەر دەوڵەتی عوسمانی کەوت. دوای ئەوەیش رێکەوتننامەی قەسری شیرین(زەهاو) لە ١٦٣٩ کۆتایی بە خەونی کورد هێنا و لەم ناوەشدا یەکێ لەو میرنشینانە میرنشینی بابان زیانی زۆری بەرکەوت و وەك بەرداشی نێوان رۆم و عەجەم زەرەرمەند بوو. سەرەتای دامەزراندنی ئەم میرنشینە زۆر روون نییە، بەڵام زۆربەی مێژوونووسان کۆکن لەسەر ئەوەی بە دەرکەوتنی فەقێ ئەحمەدی دارەشمانە، کە نازناوی (بەبە)ی بەخۆیەوە هەڵگرتبوو دوای خۆیشی بە نەوەکانی دوای خۆی مایەوە. بەهۆی ناکۆکی ئەو لەگەڵ میرنشینی سۆران و ئەردەڵانەکان توانی دەسەڵاتی خۆی لە ناوچەکەدا بچەسپێنێ. لە نێو میرەکاندا سلێمان پاشای بەبە لە چارەکی کۆتایی سەدەی حەڤدەهەمدا فەرمانڕەوایەتی میرنشینی بابانی گرتۆتەدەست، بە یەکێک لە میرە بەهێزەکانی بابانەکان دادەنرێت،کە توانی دەسەڵاتی خۆی بەسەر ناوچەی شارەزووردا بسەپێنێت، هەربۆیە لونگریک لە بارەی ئەم میرەوە گوتویەتی:((ئەم میرە بە دامەزرێنەری

ڕاستەقینەی میرنشینەکە دادەنرێت، ئەم خاوەن کەسایەتییەکی دیارو ناسراو بوو لە شارەزووردا))(قەفتان، ١٩٦٩،ل٣٠-٣١).

ئیبراهیم پاشا(١٧٨٢-١٨٠٣ز) بە دامەزرێنەری شاری سلێمانی دادەنرێ. لەپاڵ شەڕ و بنیاتنانی لەشکردا حەزی لە ئاوەدانی و دروستکردنی تەلار و مزگەوت بوو.

لە دوای ئیبراهیم پاشا ئەورەحمان پاشا بە فەرمانی والی بەغدا(سلێمان پاشا ١٧٧٨-١٨٠٢ز) ئەوڕەحمان پاشا بووە بە پاشای ئەو ناوچەیە،کە ئامۆزای ئیبراهیم پاشا بووەو بە رەمزی ئازایەتی و بۆ ماوی دووساڵ لە بەرامبەر سوپای عوسمانیدا شەڕی کردو تەنانەت ئازایەتییەکەی کەوتۆتە ناو فۆلکلۆر و ئەدەبی سەرزاری و (عەلی بەردەشانی١٧٦٨-١٨٠٩ز) وەکو شاعیرێکی میللی ناوچەی مەرگەو پشدەرێ بەیتی ئەوڕەحمان بەبەی لەسەر هۆنیوەتەوە و باسی غیرەت و ئازایەتی پاشا و سوارەکانی بەبە دەکات:

هەرجارێ شیری دەکێشا،

هەمووی دەهاتنە تەماشا.

عالەم ئالآیە چاوەشە،

مەردە عەبدوڕڕەحمان پاشا. (ئۆسکار مان، ٢٠١٣، ل٤٣٢).

ئەورەحمان پاشا(١٧٨٩-١٨١٣ز) پلانی وردی بۆ سەربەخۆیی کوردستان هەبووە، ریچ دەڵێ:(ئەورەحمان پاشای حاکمی پێشووی سلێمانی کاتێ،کە دەیویست سەربەخۆیی کوردستان بەدەست بهێنێ، هەموو ئەم دەربەندانەی قایم کردبوو،بەڵام کە (سلێمانە بچکۆلەی پاشای بەغداد)،بەسەریا سەرکەوت هەموو قایمکارییەکانی تێکشکاند.)(ریچ،٢٠٠٢،ل٧٢).

سەبارەت بە ئەورەحمان پاشا د.سادق شەرەفکەندی دەڵێ:(یەکەمین بزووتنەوەی گرینگی کورد لە چەرخی١٩دا،بزووتنەوەی میرنشینی بابان بە رێبەرایەتیی عەبدولرەحمان پاشا لە ساڵی ١٨٠٦دا بوو.)(شەرەفکەندی،٢٠١٢،ل٢١). ئەم میرە بە پچڕ پچڕی ٢٤ ساڵ حوکمی کردووە.درێژترین ماوە لە حوکمدا بووە.کەسایەتییەکی ئازاو چاونەترس بووەو کاریگەریی بەسەر والی بەغدا و کرماشاندا بووەو هەموو خەسڵەتێکی سەرۆك و رابەرایەتی تێدا بووە. ئەم میرە خۆی تەنیا بە میری بابان نەدەزانی بەڵکو خۆی بە میری کوردان دەزانی و سەردەمی ئەو بە گوتەی ئەدمۆنس سەردەمێکی تەواوی سەربەخۆی کوردیی بوو(زکادمومدز،٢٠١٢،ص٩٦).ئەو ناووناوبانگە لە دوای خۆیشی بۆ ماوەیەکی زۆر مایەوەو بە تایبەتی کەسایەتی ئەحمەد پاشای کوڕی چووبووەوە سەر باوکی.

مەحمود پاشا(١٨١٣- ١٨٣٤ز)، کوڕی ئەوڕەحمان پاشا بەبۆچوونی بەشێك لە توێژەرانی مێژوو، زیاتر دۆستایەتی ئێرانی کردووەو (سالم)، لە رۆژانی دەسەلآت و ئاوارەییدا یاوەری کردووە.بە پێچەوانەی عەبدوللا پاشا، هەمیشە دۆستی نزیك و چاوساغی سوڵتان و

ئۆردوی تورکی عوسمانی بووە.ئەگەرچی خۆی مەحمودپاشا مەیلی بۆ پاشای بەغدا هەبووە، بەڵام واپێدەچێ بەغدا زۆر باوەڕیان پێی نەبووبێ هەروەکو باسی خەم و موعاناتی خۆی بۆ ریچ دەربڕیوە بەوەی بە هۆی ستراتیژی ناوچەکە بەدەست ئێران و عوسمانییەکانەوە گیری خواردووە. (ریچ،٢٠٠٢،ل٨٥). باوکی سالم وەکو خانەوادەی ساحێبقڕان لەگەڵ هەندێ لە بابانەکان پێوەندییەکی باشی نەبووەو هەر بۆیە، کە سلێمان پاشا دەسەڵاتی لە مەحمودپاشای برا گەورەی زەوت کرد باوکی سالم بە ناچاری لەگەڵ مەحمود پاشا ئاوارەی ئێران بووەو پەنایان بۆ شای قاجار بردووە.(مارف،٢٠١٥، ل٩).

سلێمان پاشای بابان بەبێ کێشە میرایەتی لە مەحمود پاشای برا گەورەی زەوت کرد. لە سەردەمی ئەودا لەشکرکێشی عوسمانی و سەفەوی نەبوو، هەربۆیە زیاتر ئارامی باڵی بەسەر ناوچەکەدا کێشا بوو و ئاوەدانی زۆرتر بووە لە دروستکردنی بینای مزگەوت و تەنانەت لە سەردەمی ئەودا سەرای سلێمانی دروستکراوە بۆ کارگێری میرنشینەکە.

دوای ئەو کوڕەکەی ئەحمەد پاشا(١٨٣٨-١٨٤٧) فەرمانڕەوایی گرتۆتە دەست و بە یەکێ لە میرە ئازاو زیرەك و رۆشنبیرەکانی بابانەکان دادەنرێ. (لە ١٨١٢ جارێکی دی لە دژی دەوڵەتی عوسمانی راپەڕینێکی نوێی دەست پێکرد و تا نزیکی بەغدای گرت.)(زەکی، ١٩٣٩ ،ل٥١). لە سەردەمی ئەو دا پرۆژەی ئاوی سەرچنار جێبەجێکراوە.کتێبخانەیەکی لە مزگەوتی گەورە کردۆتەوە و بەپەرۆشەوە کتێبی بۆ پەیداکردووە.حەزی بە رۆشنبیریی ئەوروپی و سەردەمیانە کردووە. هەر بۆیە نالی شاعیر قەسیدەی بۆ نووسیوەو ستایشی سوپاکەی و رێکپۆشی جلوبەرگ و ئازایەتیان کردووە.کاتێکیش بانگکراوە بۆ بەغدا ناردویانە بۆ یەمەن و وەکو میری ئەوێ ماوەتەوەو دواتر چووەتە پاریس و هەرلەوێش مردووە.

نالی لە قەسیدەیەکدا هەم باسی لاواندنەوەو غەمباری خۆی بۆ دادپەروەی سلێمان پاشاو مردنەکەی و هەم هاتنە سەرحوکمی ئەحمەد پاشا دەردەبڕێ:

تا سولەیمانان نەبوونە صەدری تەختی ئاخیرەت،
(ئەحمەدی موختار)ی ئێمە شاهی تەخت ئارا نەبوو
قیصصە بێ پەردە و کینایەت خۆشە: شاهی من کەوا
عادیلێ بوو قەت عەدیلی ئەو لە دنیادا نەبوو، (مودەڕیس،١٩٨٥،ل٣٦٩)

راستییەك هەیە چاوپۆشیی لێناکرێ ئەویش ئەوەیە، میرەکان ئەوەندە لە حوکمیش نەماونەتەوە فریای ئەوە بکەون داڵدەی شاعیران بدەن و خزمەتی رەوتی رۆشنبیری و مێژووی ناوچەو رەگ و ریشەی بنەماڵەکانیان بپارێزن. هەر بۆیە ئەمە ئەوەی لێدەکەوێتەوە، ئەگەر شاعیرانی دیاری ئەو سەردەمە ئاوارەی تاران و ئەستەمبوڵ بوون لەبەر ئەوە نەبووە میرەکان بەربەرەکانیان کردبن و ناچارییان بکەن سنووری میرنشینەکە بەجێبهێڵن، بەڵکو خودی شاعیرەکان خۆیان نەیانتوانیوە لە ژێر جەور و ستەمی بێگانەدا

ژیان بەسەر ببەن و چاویان بەرایی نەداوە ببینن ئەو کوشتن و جەردەو تالآنی و بێرێزییە ببینن یـان لە ئەنجـامی شـەڕ و نـاکۆکی بەینـی میرەکـانـدا بـووە. ئەمەش ئەوەی لێـدەکەوێتەوە، هێشتا هۆشیاری نەتەوەیی لای میرەکان گەڵاڵە نەبوو بوو، زیاتر بەناوی خزمەتی ئایین و پاراستنی بەرژەوەندیی کەسی و بنەماڵەییەوە بوو. هۆشیاری شاعیرەکان خۆیان وەکو هەوڵی تاکەکەسی و گرنگی زمان وەکو بنەمایەکی بەهێز و ناسنانەی نەتەوەیی جێگەی بایەخ بووە.

٢-١: قوتابخانەی شیعریی بابان

لە سـەردەمی میرایەتـی ئەو میرنشـینەدا بەڵگەیەکـی ئەوتـۆ بەردەسـت نیـیە پشـتگیریی میرەکـان بـۆ رۆشـنبیریی کـوردی هەبـێ ، بەڵکـو هەوڵەکـان خـۆکردی و تاکەکەسیی بـوون، بەڵام کـردنەوەی مـزگەوت و خانەقـایش ئەگەر لە روانـگەی خزمەتـی ئایینیشـدا بووبێـت، بەڵام دواجـار مەڵبەنـدی خوێنـدن بـوون و فەقـێ و مەلاکـانی ئەو شوێنانەبوون فێری زمان و ئەدەبیاتی عەرەبی و فارسی بوون و بوون بە شاعیر و تا رادەیەکی زۆریـیش لاسـایی رەوتـی شـیعری ئەوانیـان کـردۆتەوە. ئەحـمەدی مەلا نـاوی نـاون (شـاعیرانی حـوجرە)(مەلا،٢٠٢٠، ل١٧٢)، بەو پێیەی دەرچووی رۆشـنبیریی حـوجرە بـوون، ئەم حـوجرانە بـۆ ماوەی چەندین سەدە لە کوردستاندا مەڵبەندی خوێندەواری بوون، دەرچووی ئەو حـوجرانەیش خەریکـی رۆشـنگەریی نەتەوەیـیەوە نەبـوون هێنـدەی خەریکـی پابەنـدی تەریقەتەکـان و مەعـریفەی ئیسـلامی بـوون. وەك چـۆن دێـر و کڵێسـاکان لە سـەدەکانی ناوەڕاسـتدا تـا ریێنیسانس مەڵبەندی خوێندنی مەسیحییەت بوون.

پێشـەنگەکانی شـیعری کـوردی ئەم قوتابخـانەیە،کە زۆرجـار بە سـێکوچکەی قوتابخـانەی شـیعریی بابـان ناسـراون (نالی،سالم،کوردی) دەرکەوتـن و رێچکەیەکـی تـازەی شیعرییان بە شێوەزاری کرمـانجی خـواروو داهێنـا،کە پێشـتر بەو شێوەزارە نەبـوو و تەنـانەت وەکـو پێویسـتییەکی زمـانی شـیعریی ناچـاربوون بە شـێوەزای گـۆران(هەورامی) شـیعرییان دەنووسـی،کە تـا ئەو دەمە ئەو شـێوەزارە بـاوبوو. ئەمەش بەو مانـایە نیـیە کە ئەم شـێیوەزارە بۆەتە شێوەی نووسینی باو ئاسایی سەردەمەکە. نەخێر، ئەو نامانەی بەردەستن لە بەینی میرو تەنانەت شێخ و مەشایەخاندا زۆربەی کات بە زمانی فارسی بوو. ئەمەش بەڵگەیەکە،کە کـۆمەڵی کـوردەواری تـا ئەو دەمە وەکـو پێویسـت گرنگـی و بـایەخی زمـانی نەتەوەیـی نەزانیـوەو خەڵکـی عەوامـیش نەخوێێـدەوار بـوو و خوێنـدنی ئـایینییش لە حوجرەکـانـدا بە زمانی عەرەبی و فارسی بوو و ئەو رۆشنبیرییە ئیسلامییەش بنچینەی رۆشنبیری و ئەزموونی شاعیرانی کلاسیك بووە.

لە نێـو میرەکـانی بابانـدا سـەردەمی ئەوڕەحمـان پاشـای بابـان (بە درەوشـاوەترین سـەردەمی گەشـانەوەی میرنشـینی بابـان لە قەڵەم دەدرێـت.چونکە سـەرەڕای ئەوەی

سەرکردەیەکی هەڵکەوتووی مەیدانی جەنگ بووە هەر لە سەردەمی ئەمیشدا زانا و ناودارەکانی کوردستان بۆ قەڵەمڕەوی بابان بانگهێشت کراون و خانەقا و مزگەوت و شوێنی دەرس وتنەوەیان بۆ دابین کراو وردە وردە وەرسووڕانی فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی دەرکەوت و زەمینەش بۆ خەمڵین و سەرهەڵدانی شێوە دیالێکتی ((سلێمانی)) ڕەخسا،کە دواتر ئەم شێوەزمانە، لەسەر دەستی شاعیرانی سێکوچکەی بابان نالی و سالم و کوردیدا زیاتر گەشایەوە...)(حەمەباقی،(٢٠٠٢)،ل٤٢).

راستە شیعر لەسەر بنەمای خەیاڵ و سۆز و ئەندێشەی شاعیر بنیاتنراوە،مەرج نییە رەگدانەوەی تەواوی واقیع بێت، بەڵام سۆزی راستەقینەو هەڵوێستی نەتەوەیی و داگیرکاریی عوسمانییەکان لە شیعری چەند شاعیرێکی کلاسیکی ئەو سەردەمەدا دەرکەوتووە، کە دەکرێ وەك دۆکیۆمێنتێك لەبەرچاو بگیرێ. بۆیە ئەو قەسیدەیەی عەبدولڕەحمان بەگی ساحێبقڕان (سالم) نموونەیەکی زیندووی ئەو هەست و سۆزو هەناسەساردی ئەو پێشەنگەی شیعریی قوتابخانەی شیعریی بابانە دەرهەق بە داگیرکاری و لە هەمان کاتدا وڕەی بەرز و بەرەنگاربوونەوەی سوارەکانی ئەو میرنشینەو خەڵکەکەیە بەرامبەر بە یەکێ لە میرەکانی ئەو میرنشینە.

پێشەنگ و دەسپێکی ئەو هەوڵە، واتا بەکارهێنانی ئەو شێوەزارە لە مەلا خدری شارەزووریيەوە(نالی١٨٠٠-١٨٧٧ز)(خۆشناو،٢٠١٧، ل٥٥) یەوە دەست پێدەکات. لەو دەمەدا، کە زمانی کوردی لەلای رۆناکبیرەکانی ئەو رۆژگارە وەکو پێویست جێگەی بایەخ نەبوو و ئاستی هوشیاری خەڵك لاواز بوو،تەنانەت شاعیر و میرەکانیش نامەیان بە زمانی فارسی دەنووسی و تەنیا زمانی کوردی بۆ شیعر بەکاردەهات و تا ئەو دەمە هەندێ لە شاعیرە دیارەکانی وەکو (مەولەوی١٨٠٦-١٨٨٢ز)یش نامەی بە زمانی فارسی بۆ شێخەکانی هەورامان دەنووسی. نالی ئەو ڕێچکەیەی شکاندو بە هێزێکی زۆرەوە وتی:

کەس بە ئەلفازم نەڵێ خۆ کوردییە خۆکردییە

هەر کەسێ نادان نەبێ خۆی طالیبی مەعنا دەکا (مودەڕیس،١٩٨٥،ل١٠٧).

ئەم بیرکرنەوەیە هەنگاوێکی تازەیە بۆ خۆناسین و گەڕان بەدوای ناسنامەدا. نالی شێوەزاری کرمانجی خوارووی کردە شێوەزاری نووسینی شیعری سەردەم و لەپاڵ ئەوەشدا هەوڵی سوود وەرگرتنی لە وشەی شێوەزارەکانی دیکەش وەرگرتووە،کە ئەمەیان بەلای ئێمەوە رێکەوت نییەو هەستی نەتەوەیی و گرنگی زمانە لای شاعیر لە پرۆسەی داهێناندا. دووربینی شاعیرە لە فەرهەنگسازی زمانی و بە ستانداردکردنی زمانی نەتەوەیی. ئەو زمانە شیعرییەی (نالی) پێی نووسیوە شێوەی ناو شاری سلێمانی نییە، بەڵکو زمانێکە لەگەڵ پێکهاتەی شارەکەو فرە خێڵ و فرەپیشەو فرە رەنگی شارەکەدا دەگونجێ. بەو پێیەی لەگەڵ دروستبوونی شارەکە لەلایەن ئیبراهیم پاشای بابان و بە تایبەتی دوای گواستنەوەی

میرنشینەکە لە ئەردەڵانەوە بۆ شاری سلێمانی لە ١٧٨٤ ز بەشێك لە وەستاو پیشەگەرەکان لە شارەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانەوە هاتوونەتە شارەکەو ئەمەش بێگومان کاریگەریی بەسەر ئەو شێوەزارەو دەوڵەمەندیی زمانی شیعرییەکەیشییەوە بووە.غەزەلەکانی نالی هێندە قووڵ و ناسکی و دەسڕەنگینییان پێوە دیارە تا ئێستایش لە زۆر ڕووەوە تۆژینەوەی لەبارەوە دەکرێت.

مستەفا بەگی ساحیبقران کوردی(١٨١٢- ١٨٥٠ز)، یەکێکە لە شاعیرە بە توانا و خۆشسەلیقەکانی ئەو دەورەیە و حەمەنوری عومەر کاکی شێوازی ئەو لە سیماکانی شێوازی (ڕوونی و کورتبڕی و لێدوانی بەرامبەری)دا دەبینێتەوە.(عومەرکاکی،٢٠٠٨، ل١٢٥-١٣٣). حاجی قادری کۆیی وەها وەسف و سەنای (کوردی) دەکا،کە شاسواری بێ وێنەی ڕەوانبیێژی و زمان و هونەری شیعرە:

شەهسواری بەلاغەتی کوردان
یەککە تازی فەساحەتی یابان
مستەفایە تەخەللوسی (کوردی)
غەزەلی کردە بەربوتی کوردی
ناوی (ساحیێبقڕان)ی خاسی ئەوە
چونکە لەم عەرسە ئەسپی ئەو بەدەوە (میران و شارەزا،٢٠١١،ل٢١٧)

مستەفا بەگی کوردی، وەکو شاعیرانی کۆنی کوردی و فارسی ئەو قاڵبە شیعرییانەی سەردەمەکەی خۆی بەکارهێناوە، لە غەزەل و قەسیدە و بەیت و لە هونەرەکانی ڕەوانبێژییشدا تێهەڵکێش و مولەممەع و هونەرەکاتی دی بەکارهێناوەو وەکو ئەوانیش کێشی عەرووزی عەرەبی بەکارهێناوە. بێجگە لەوەی بە زمانی فارسییش چەندین غەزەلی نووسیوە.چونکە زانینی زمانی دیکەی غەیرە کوردی بۆ نووسینی شیعر یەکێك بووە لە شانازییەکانی شاعیرانی کۆن. شیعرەکانی (کوردی) لە ڕووی ناوەرۆکەوە دەربڕینە لە شڵەژانی دەروونی و پەرێشانی و عەشق و شەیدایی ئەو. ئەمەشی هەمووی لە قاڵبی شیعریی بۆ عەشقی (قادر) دەبڕیوە.

(کوردی)یش وەك شاعیرانی سەردەمی بابان دەردی دڵ و سۆزی دەروونی خۆی بۆ ڕووخانی میرنشینەکە و ئاوارەیی ناچارەکی خۆی دەربڕیوە:

زەمانی فیرقەتی یارانە ئەمشەو
لە چاوەی چاو کە خوێن بارانە ئەمشەو
زەمانە ڕۆژی کردینە شەوی تار
سەفای (ئەستانە) و (تاران)ە ئەمشەو
بە باڵای دڵ،کە کاڵای غەم بڕاوە

وەکو تەختی بەبە وێرانە ئەمشەو (حەمەبۆر،٢٠١٠،ل٥٢١)

عەبـدولرەحمان بەگـی سـاحیبقران سـالم(١٨٠٠- ١٨٦٦ز)،هاوکـات لەگەڵ (نـالی) ژیاوەو لە رووی بەکارهێنانی زمانییەوە شوێنپێی نالی هەڵگرتووە.ئەگەرچی لە رووی هونەری شیعرییەوە تاراددەیەك سەبکی(شێوازی) شیعرییان جیاوازەو (نالی) سەبکی عیراقی و (سالم) سەبکی هیندی بەکارهێناوە. هەردووکیان لە رۆژانی فەرمانڕەوایی سلێمان پاشای بابان(و ئەحمەد پاشای کوڕیدا ژیاون. ئەمەش لە شیعرەکانیاندا دەردەکەوێت، نالی دەڵێت:

ئەم تاقمە مومتازە کەوا خاصەیی شاهن   ئاشووبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن (مودەڕیس،١٩٨٥،ل٢٦)

دیارە لەم شیعرەدا بە شان و شەوکەتی سوپاکەی سلێمان پاشای باباندا یان ئەحمەد پاشای کوڕیدا لە بەژن و باڵای رێك و جلی سەربازی و بەرزەفتیانەوە هەڵدەدات.

٣-١: شێوازی شیعریی سالم

سالم شاعیرێکی وردبین بووەو لە شیعرەکانیدا شێوازی ئەوی پێدەناسرێتەوە.د.مارف خەزنەدار پێیوایە سالم بە شێوەیەك لە شێوەکان هەوڵیداوە درێژە بەو شێوازەی شیعری نالی هاوڕێی بدات، بە تایبەتی لە وێنەی شیعریدا ئەو وردبینییە وەکو لایەنێکی رەوانبێژی درێژە پێبدات و دەڵێ:(وێنەکان لە تەرکیزەوە دەباتە فراوانی و درێژەپێدان)(خەزنەدار،١٩٨٤،ل١٩٠).

سالم لەو شاعیرانەیە تێگەیشتن لە شیعرەکانی ئاسان نین، واتا دەشێ خوێندنەوەی جیاوازی بۆ بکرێ و خوێنەر تووشی بیرئاڵۆزی دەکات، ئەمەش بۆ خۆی دیاردەیەکی شێوازگەرییە یان بە واتایەکی دی لادان لە ئاستە جیاوازەکانی زمان و دەستەواژەی زمانی لە شیعری (سالم)دا زۆرەو ئەو لادانە لە ئاستی وشەڕۆنان و دەنگی و رستەسازیدا دەردەکەوێت. ئەوەی تێبینی دەکرێت نەوەك هەر ئەو، شاعیرانی دیکەش لەو دەمەداو بە تایبەتییش (سالم) بە دوای ئەو وشەو زاراوانەدا گەڕاوە،کە لە زمانی ئاساییدا بەکارنایەن بەڵکو لە نێو فەرهەنگە کۆنەکاندا هەن و کەم بەکاردێن و ماوەیەکی زۆریان بەسەردا تێپەڕیوە.ئەم شێوازە رەقەی سالم بەشێکی زۆری لەوەوە سەرچاوەی گرتووە،ئەو لە شیعرەکانیدا پێڕەوی شێوازی یان سەبکی هیندی کردووە.سروشتی ئەم شێوازەش وەك باسکراوە وردەکاری و وشەبازی و میتافۆر و پارادۆکسی زۆری تێدایە،کە خوێنەر تووشی سەرسوڕمان دەکات.ئەم دیاردەیە لە شیعری فارسیشدا هەر بەو جۆرەیەو (سالم)یش تا رادەیەکی زۆر بە لاسایی ئەوان لەلایەك و رەنگە ئەو بارودۆخە پڕ لە کارەسات و خەفەتی ناکۆکی و ناتەبایی میرانی بابان و داگیرکارییە لە رووی دەروونییەوە کاریگەرییەکی خراپی لای شاعیر دروستکردووە.ئەو قەسیدەیەی ئێمە ئەو تۆژینەوەیەمان لەبارەوە کردووە نموونەیەکی زیندووی خەم و کەسەری (سالم)ە بۆ نەهامەتییەکانی ئەوێ رۆژێ.

زمانی شیعری و هونەریی ئەو بزووتنەوە شیعرییەی بابان لەدوای خۆیشی کاریگەری و رەنگدانەوەی لەسەر بەشەکانی دیکەی کوردستان بە تایبەتی لای شاعیرانی رۆژهەلاتی کوردستان وەکو (وەفایی١٨٤٤-١٩٠٢ز)و مصباح الدیوان (ئەدەب)١٨٥٩-١٩١٢ز و حەریق(سالحی کوڕی مەلا نەسروللا ١٨٥٦-١٩٠٩ز)دا دیارەو تەنانەت گوڕ و تین و تاوی ئەو بزووتنەوە شیعرییە لە دوای خۆیشی لای شاعیرانی رێنیسانسی رۆشنبیریی کوردیی لە سەدەی نۆزدەهەمدا وەکو حاجی قادری کۆیی(١٨١٧-١٨٩٧ز) و ئەوانی دی بەردەوام بێت. زێدەڕۆیی نییە کە بڵێین، بزووتنەوەی شیعری نوێی کوردیش لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە وەکو پیرەمێرد(١٨٦٧ - ١٩٥٠) و شێخ نوری شێخ سالح(١٨٩٦- ١٩٥٨) و گۆران(١٩٠٤- ١٩٦٢) درێژەپێدەری ئەو قوتابخانە شیعرییەن.

پاژی دووەم: شیعر و مێژوو و شرۆڤەی قەسیدەکەی سالم

١-٢: شیعر و مێژوو

پێوەندییەکی بە هێز لە نێوانی شیعرو مێژوودا هەیە. هەر لە دێر زەمانەوە ئەو پێوەندییە سەرنجی فەیلەسوف و بیرمەندانی یۆنانی راکێشاوە و لە بەرهەمەکانیاندا ئاماژەیان بۆ کردووە.دەسپێکی ئەو فەیلەسووفانەی بەرهەمی بۆ تیۆری ئەدەبی و رەخنەی ئەدەبی تەرخانکردووەو دیدی فەلسەفی خۆی بۆ دەقی ئەدەبی سەردەمەکەی خۆی تەرخانکردووە ئەویش ئەرستۆیە و لە بەشی نۆیەمی کتێبی(هونەری شیعر)دا، بە ناونیشانی (راستەقینەی شیعری و راستەقینەی مێژوویی)دا دەڵێ:

جیاوازی نێوان مێژوونووس و شاعیر ئەوە نییە،کە یەکێکیان بە پەخشان دەنووسێ و ئەوەی تر بە شیعر لەوانەبوو بەرهەمەکەی (هێرۆدۆتس) بە شیعر بنووسرایە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چ بە کێش بنووسرایەو چ بێ کێش، هەر مێژوو بوو. جیاوازییەکە لەوەدایە یەکێ باسی شتێ دەکا، کە رووی داوەو ئەوەی تر باسی شتێ دەکا، کە لەوانەیە روو بدا. هەر لەبەر ئەمەشە شیعر لە مێژوو فەلسەفیتر و بەهادارترە.چونکە شیعر بایەخ بە راستەقینەی هاماوو گشتی دەدا،کەچی مێژوو مامەڵە لەگەڵ راستەقینەی تایبەتی دەکا)(ئەرستۆ،٢٠١١، ل٣٧).

جێگەی گومان نییە بە درێژایی مێژوو شیعر بەشداری لە نووسینەوەی مێژوو و بنیاتی کلتووری نەتەوەکاندا کردووەو تەنانەت فەیلەسەف و زاناکانییش لە بوارە جیاوازەکانی دەروونناسی و کۆمەڵناسی و زمانناسی و چەندین بواری دیکەدا ئامادەیی هەیە و فەیلەسوفەکانی وەکو ئەفلاتون و ئەرستۆ و هۆراس و دیکارت و نیچە و چەندانی دی سەرقاڵی دنیای فەنتازی و ئەفسووناوی شیعر بوون و قسەیان تێداکردووە.خودی شاعیرەکان خۆشیان لە رووداوە کاریگەرەکانی سەر کۆمەڵ و بزاڤی رۆشنگەری رۆڵی کارایان هەبووەو هەیە.

بۆ ئەدەبی کوردییش تا ماوەیەکی زۆر شیعر هەموو رووبەری ئەدەبی کوردیی ئێمەی گرتبووەوە.بەهۆی کزی هۆشیاری و نەخوێندەواری و نەبوونی چاپ و رۆژنامەو کتێبەوە شیعر رۆڵی سەرەکی بینیوە و وەکو تۆمارێك مێژوو و بارودۆخی کۆمەلآیەتی و ئابووری و سیاسی و رۆشنگەریی لە ئەستۆ گرتووە و شاعیرەکان بوونەتە رێبەر و چاوساغی نەتەوەکەیان.

٢-٢: شرۆڤەو شیکاریی قەسیدەکەی سالم

سالم هاوسەردەمی هەندێك لەمیرەکانی بابان بووە (هاوچەرخی مەحمود پاشاو سلێمان پاشا ،برایان ئەحمەد پاشاو عەبدولا پاشا بووە ،ئینجا لەنێو کۆنگرەی ململانێکانیشدا بووە ،بەلام لە هۆنراوەکانی شتێك لە لایەنگیری بۆ باڵێك و دژایەتی باڵێکی دیکە بەدی ناکرێت .تەنها ئەوە نەبێت کە ئەو خۆشەویستی و دڵسۆزی تەواوی بۆ ولاتەکەی و بابانەکان هەبووە)(دەشتی ،٢٠٢١ ، ١٨). ئەو خۆشەویستی و دڵسۆزییەشی لەقەسیدەکانی بەگشتی و ئەو قەسیدەی باس لە دواشەڕی بابان و عوسمانیەکان دەکات بەتایبەتی ڕەنگی داوەتەوە (سالم) لەسلێمانی لەدایك بوەو هەرلەوێش گەورە بوە .شارەکەی و ولاتەکەی خۆی تاڕادەی پەرستن خۆش ویستوە.

نەمانی دەسەلاتی کوردی ،کارێکی قووڵی لەدڵ و دەروونی سالم کردووەو بەم بۆنەیەوە چەند قەسیدەیەکی سیاسی درێژی هەڵبەستووە ،قەصیدەکان ئەگەرچی لەکاتی جیاواز و بەبۆنەی جیاوزەوە دانراون،بەلام هەموویان پێکەوە بەستراون. هەموویان یەك بابەت پێك دەهێنن، لەدەوری ئەو مەینەتییە نەتەوایەتییەدا دەخولێنەوە، کە دوای هاتنی دەسەلاتی ڕاستەوخۆی تورك توشی ناوچەکە بووە . ڕەنگە ئەو لەهەمو کەس باشتر هەلومەرجی ناوچەی سلێمانی لەژێر دەسەلاتی تورکی داگیرکەردا گێڕابێتەوە .

قەسیدەکان بەشێوەیەکی گشتی نالەباری و کوێرەوەری شاری سلێمانی و خەڵکەکەی دەخەنە ڕوو و دەریدەخەن، کە عوسمانییەکان چەند دژی مرۆڤ ومرۆڤایەتیین و دوورن لە هەموو بەهایەکی مرۆڤایەتی، لەناو هەمووقەسیدەکاندا(شەڕی عەزیز بەگ لەگەل لەشکری تورك) تراژیدیاییێکە بۆخۆی، وێنەی ئەو شەڕەمان بۆ دەکێشێ. هەرکەسێ بیخوێنێتەوە وێنەی شەڕەکەی دێتەبەرچاو و وادەزانێ سالم خۆی لەناو جەرگەی شەڕەکەدا بووەو کامیرایەکی بەدەستەوەبووە زۆر بە وردی وێنەی گشت دیمەنەکانی گرتووە.ئەو شیعرانەی سالم پەیوەستن بە بارودۆخی کۆتایی حوکمڕانی بابانەکان، کە پڕیەتی لە نەهامەتی و شەڕو کارەساتی جەرگبڕو خوێناوی، کە هەرگیز سلێمانی نەهامەتی و ماڵوێرانی وای بەخۆیەوە نەبینیوە.

پەرێشانی خەڵکی سلێمانی
بەدە ئەحوالی ئەشخاصێ کە خاصی موڵکی بابانن
لەبێدادی فەلەك هەریەك سەراسیمەو هەراسانن

جەوانانی سەهی قەد بەسکە داماون لەبێ چیزی
لەژێر باری غەما هەریەك لە خەمدا میثلی چەوگانن
لە بابانا پەریشان خاطر و بێ کەس
بە جەمعییەت سیە بەختانە وەك گێسویی خوبانن

هەروەکو بەسەرناوەکەیدا دەردەکەوێ لە وەصفی پەرێشانی نۆکەرانی بابان دوای ڕۆیشتنی عەبدولا پاشا بۆ قوستەنتین،سالم ئەم قەصیدەی دوای لێخرانی عەبدولا پاشا و کێشانەوەی بۆ بەغداو دورخستنەوەی بۆ ئەستەمبۆڵ هۆنیوەتەوە. والی بەغدا ئیسماعیل پاشای بە موتەصەڕیفی سلێمانی داناوە (ئەمین،١٩٩٨،ل١٩٧)

ئیسماعیل پاشا ئۆردوی تورکی هێناوە،بنکەو بارەگای لە سلێمانی داناوە بۆئەوەی شوێنەواری دەسەڵاتی بابان نەهێڵێ.دامودەزگای پێشوی گۆڕیوەو هی تازەی لە جێگا داناون . عەزیزبەگی ئەوڕەحمان پاشا سەری دانەنواند و کەوتە خۆ ئامادەکردن بۆ بەرهەڵستی و دەرکردنی ئۆردووی تورك .حسین بەگی برای و محەمەد ئەمین بەگی کوڕی عوسمان بەگی برازای و هەندێ لەبەگزادەکانی تری بابان و هەندێ لە سوارەی هەمەوەند و هۆزەکانی تر بوون بەهاودەنگی (س،پ،ل٢٠٠)

زۆر کەس لەوانەی لە سەردەمی دەسەڵاتی بابانـدا خاوەن پلەو پایەو دەسەڵات و ئیمتیاز بوون لابراون و لێیان قەوماوە .ئەمەش کاری کردۆتە سەر باری ژیانیان (س.پ.ل١٩٧)

سالم لەم قەصیدەیەدا باسی چەند شتێ دەکا:

١-خراپی باری ژیان و هەلومەرجی گوزەرانی (هەڵبژادەی)دانیشتوانی سلێمانی،بنەماڵەی میرەکان و کاربەدەست و موچەخۆرەکانی دەزگای بابان.... ئەمانە بەجۆرێ لەنازو نیعمەت کەوتون.کەوتونەتە سواڵ و ناچاربوونی شوانی،گاوانی،حەماڵی و عەللافی..بکەن.
٢-هەندێکی تریش لەترسی زوڵم و زۆری دەسەڵاتی تورك لەشاردا خۆیان گۆشەگیر کردوە خۆیان داوەتە خانەقاو مزگەوت و خۆیان بەنوێژو خوێندنی قورئانەوە خەریك کردووە و هەندێکی تریش لەدێهاتی دەوروبەری سلێمانی دا خۆیان حەشارداوەو،هەندێکی تریش ئاوارەو دەربەدەری شوێنان بوون.
٣-لەو سەردەمەشدا وەکو هەموو سەردەمێك تاقمێکی قازانج پەرست و دووڕوو خۆیان لە دەسەڵاتی داگیرکەر نزیك خستۆتەوە بوونەتە هاوکارو چاوساغیان.لەگەڵ (دایکی بەرخ) شیوەنیان کردوەو لەگەڵ گورگ گۆشتیان خواردوە .سالم جنێوی قوڕسی بەمانە ئەدا کەلە (ئەوضاعی)ئەوسای سلێمانی شادو ئاسوودەبوون .
٤- (کاسبکارانی شار) کە لە نائارامی درێژخایەنی سەردەمی دەسەلان ونەمانی ئاسایشی گشتی و تایبەتی ،دیارە ئەوەندە بێزار بون ،هاوکاریان لەگەڵ دەسەڵاتی داگیر کەر کردووە .سالم ئەمانتە بە (بانی ئەم کارە) واتە ئۆبالی ئەو مەینەتیە لەگەردنی ئەواندا

توند ئەكا ، ڕاستییەكەی ئەوان بەرپرسی ئەو ڕوداوە نەبون ،چونكە ئەمە ئەنجامی سیاسەتی ناوەندی دەوڵەتی عوسمانی بووە نەك پیلانی (كاسبەكانی شار)

٥-هەندێ بیرو بۆچوونی سالم سەبارەت بە(ڕەعییەت) و(پیشەكار) لەم شیعرەداو لە شیعرەكانی تریشیدا هەیە.لەگەڵ تێگەیشتنی ئەم زەمانەدا ناگونجێن،بەڵام هەمو بیروبۆچونی دەبێ ببرێتە زەمانەو زەمینی خۆی و بەسەنگ و تەرازوی ئەو سەردەمەو لەچور چێوەی هەلومەرجی سیاسی ،كۆمەڵایەتی،ئابوری، فەرهەنگی ...ئەوساكەدا بكێشرێن ،نەك بە ئێستاو لەهەلومەرجی ئێستادا (س.پ.ل ١٩٧-١٩٨).

٦-ستایشی عەزیز بەگ

٧-سالم قەصیدەیەكی درێژی تەرخان كردووە بۆ ستایشی عەزیز بەگی بابان (عەزیز بەگ كوڕی ئەو ڕەحمان پاشاو ،برای مەحمود پاشاو سلێمان پاشاو ،مامی ئەحمەد پاشاو عەبدوڵلا پاشا بووە .كەتورك دەستی بەسەر سلێمانی دا گرتووە عەزیز بەگ سەری بۆ دا نەنواندون . بەربەرەكانی كردوون و خەریكی ڕێكخستنی بەرگری بووە.سەرەتای قەصیدەكەی بەم جۆرە دەست پێدەكات :

دەكا دنیایی پڕ شۆڕش دایم فیتنەها پەیدا

بە نەیرەنگ و فسون هەردەم لەهەر مویێ وەغا پەیدا

پەناهم شەهسوارێكە گوزەركا گەر بە ئەلبورزادەكا نوكی سمی ئەسپی لەخارا توتیا پەیدا

(ئەو سوارچاكە ئەگەر بەشاخێكی یەكجار بڵندو سەخت سەربكەوێ كەشاخی ئلبورزە ،سمی ئەسپی ئە سوارچاكە كە بەبەردی خارا دەكەوێ وای وورد دەكا دەبێ بە تووتیا .هەروەها ئەگەر شمشێر هەڵكێشێ ڕوناكییەك پەیدا دەبێ شەوی یەڵدا ڕووناتك دەكاتەوە) (خەزنەدار،٢٠٠٣، ١٥٧)

لەسەهمی حەملەیی ئەو ، بۆ عەدو هەرجا حەزەر لازم

لەدەس ئەو بو كراسی ڕۆمیان شێوەی قەبا پەیدا

دەبێ گەر بێتە مەیدان وەكو بەبری بەیان ساتێ

لیباسی ڕوو بەهی دەردەم لەئەندامی گیا پەیدا

ئەگەر ئاوی بەقای نۆشی بێ دوژمن فائیدە نادا

لەمەوجی جەوهەری تیغی حرووفی لابەقا پەیدا

باسەكەی وەكو لەسەرەوەدا نوسراوە بە موبالەغە دەس پێدەكا و لەسەرانسەری قەصیدەكەدا ئەوەندە بەئازایەتی و لێوەشاوەیی و سورچاكی عەزیز بەگدا هەڵدەدا دەگاتە ڕادەی هەڵنانێكی بێ تام ، بەڵام بێگومان ئەم هەڵوێستەی سالم ، هەڵوێستێكی سیاسی بووە و جێگای ڕێزلێنانە. سالم بەتەمای هیچ پاداشتێكی ماددی نەبوو لەعەزیز بەگ ، لەو كاتەدا ئەو نەك هەر دەسەڵاتدار نەبوو بەڵكو شۆڕشگێڕێكی یاخی بووە لە دەسەڵاتی زاڵی

تورك و دواتر لەهی ئێرانیش. سالم باسی عەزیز بەگ ئەکا وەکو قارەمانی نەتەوەیی کورد لەبەرامبەر تورکی داگیرکەردا. لەو ڕۆژەدا ئازایەتییەکی بێ وێنەبووە کەسێ زات بکا بە چەك یا بە قەڵەم بچێ بەگژ دەزگای حوکمڕانی عوسمانیدا، ئەمە لە دوو لاوە غەزەبی بەسەر ئەو کەسەدا باراندوە : یەکەمیان غەزەبی دەسەلاتی داگیرکەر، کە ئەبوو بەهۆی گیران و دەربەدەری و بێبەشی لەهەموو ئیمتیازەکانی نزیکایەتی لە حوکم . دووەمیان غەزەبی دژایەتی خەلیفەی موسڵمانان کە لەو سەردەمەدا لەبەرچاوی زۆر کەس بەتایبەتی پێشەوایانی دینی (ئیتاعەت) ی واجیب و فەرز بووە.

دوای دوور خستنەوەی میرەکانی بابان بۆشایی سەرکردایەتی دروست بوو، سالم لە شیعرەکەیدا بە ئاشکرا باسی ئەمە ئەکا و لەخوا ئەپاڕێتەوە عەزیز بەگ ڕزگاربکا یا بیگێڕێتەوە بۆ ئەوەی سەرکردایەتی موڵکی بابان بگرێتە دەس و لەدەس تورك دەری بهێنێ و ڕەواجی بۆ پەیدا بکا .(١٩٩)

عەزیزم وا لەناو چاهە خوداوەند نەجاتی دەی

لەچیهرەی ئەو بکا یەعقوبی دڵ ڕەمزی صەفا پەیدا

خودایا موڵکی بابان بێ ڕەواج و قەڵبە ،سا لطفی!

بە ئیکسیری وجودی ئەو وەك میسك بەها پەیدا (ئەمین،١٩٩٨،ل١٩٩)

شەڕی سوارەی بابان و ئۆردوی ڕۆم

ئیسماعیل پاشا یەکەمین حاکمی بێگانە بوو لەسلێمانی ،عەزیزبەگی ئەوڕەحمان پاشا سەری دانەنواند و کەوتە خۆ ئامادەکردن بۆ بەرهەڵستی و دەرکردنی ئۆردووی تورك .حسین بەگی برای و محەمەد ئەمین بەگی کوڕی عوسمان بەگی برازای و هەندێ لەبەگزادەکانی تری بابان و هەندێ لە سوارەی هەمەوەند و هۆزەکانی تر بوون بەهاودەنگی (ئەمین،١٩٩٨،ل٢٠٠)

عەزیز بەگ و سوارەکانی هەموو ڕۆژێ لەدەوروبەری سلێمانی دا پەلاماری سەربازەکانی تورکیان ئەدا .هێزەکانی تورکیان شپرزە کردبوو .ئیسماعیل پاشا تەنگاو بوو .موشیر نامیق پاشا هێزی زیادو هەندێ تۆپی نارد بۆ بەهێزکردنی ئۆردووەکەی سلێمانی ،بەلام عەزیز بەگ بەردەوام بوو لە شالاوەکانی .(س.پ:ل٢٠٠).

عەزیز بەگ بەنیازی گرتنەوەی سلێمانی خۆی سازدا ،لەمەشدا محەمەد ئەمین بەگ و کوڕەکانی سلێمان پاشا :قادربەگ و حەسەن بەگ و چەند کەسێکی کە لە بەگزادەکانی بابان هاودونگ و هاوکاری بوون. پێدەچێ هەندێ لە بابانەکان لەناو هێزی (نیزام)دا بووبن بۆ فێڵ بەڵێنی هاوکاریان پێدابێ بەلام لەکاتی شەڕە کەدا بەڵێنەکەیان بەجێ نەهێنابێ ..(س.پ:ل٢٠٠).

هێزی عەزیزبەگی بابان بەکۆمەڵ هێرشیان بۆناو سلێمانی کرد. ئیسماعیل پاشای تورك بەرپەرچی دانەوە،بەتوندی تۆپ بارانی کردن و،سەربازەکانی تورك ناو کۆڵانەکانیان لێگرتن . شەڕێکی قورس قەوما سوارەی بابان لە ئاگری تۆپ و تفەنگی تورك زەرەرێکی زۆریان پێگەیشت و شپرزە وپەرێشان بوون. ژمارەیەکی زۆر کوژران. و ژمارەیەکی زۆریش گیران ڕەوانەی ئەستەمبۆڵ کران .(س.پ:ل٢٠١٠).

پیرەمێرد لە کورتەباسێکی ئەم شەڕەدا ، وەکو شەڕەکەی خستۆتە مانگی ناوجەژنانی ١٢٦٦ك/١٨٥٠ز ەوە ماوەی گەمارۆدانی لەشکری تورك وباسی فێڵەکەشی کردووە ،ئەڵێ: (عەزیز بەگی مامی ئەحمەد پاشا عوسیانی کرد و پەنجاو یەك ڕۆژ دەوری سلێمانی بەست . ئاخری بە فێڵ و بەناوی عەسکەری ئەحمەد پاشا و دەستەو دائیرەی مورتەدەکانەوە –واتە بەناوی نیزامیەکانی ئەحمەد پاشاوە –کاغەزیان نووسی :وەرە ئێمە تەسلیم ئەبین: ئەویش بە دڵپاکی و بێ باکیی هاتە سەر قشڵەو تۆپخانە ،لەپڕ دەستڕێژی تۆپ و تفەنگیان لێکردن زۆریان لێ کوشتن. هەمزەی مەسرەفی باپیرم لەو شەڕەدا یانزە برازاو کەسوکاری کوژرا. (ئەمین،١٩٩٨،ل٢٠١).

ئیسماعیل پاشای قایمقامی سلێمانی و ئەفسەرە داگیر کەرەکانی تورك لە ٢٩ ی ڕەجەبی ١٢٦٦ك /حوزەیرانی ١٨٥٠ ز دا بۆ پاکانەکردن و ئافەرین محەمەد بەگی کوڕی خالید بەگ و کوڕەکانی عەبدوڵا ،عەبدوڕەحمان و حسێن، کە ماوەی چل ڕۆژ بە (٣٠٠) سوارەوە لەسەنگەری تورکدا دژی عەزیز بەگ جەنگیبوون.

ئەمە دوایین شەڕی بابان بوو لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی ،عەزیز بەگ لەگەڵ ژمارەیەکی کەم دەرباز بوو.ماوەیەك وێڵ و سەرگەردان لە ناوچەکانی سنوری ڕۆم و عەجەم دا سوڕایەوە ،حکومەتی عوسمانی داوای لە ئێران کرد ،حاکمی کرماشان ،عەزیز بەگ دەربکا ،عەزیز بەگ لە هیچ لایەکەوە هیوای نەما بوو،سەرەنجام بەتەنیا ڕێگای ئەستەمۆڵی گرت و خۆی بدابە دەستەوە ،لە جێگایەکی دوور لە کوردستان دەسبەسەر دایاناو موچەیەکی مانگانەیان بۆ بڕیەوە.

میرەکانی بابان لە کوردستان دورخرانەوە، ئەگەرچی زۆریان پلەو پایەی دەوڵەتیان پێبەخشین،بەڵام هەتا مردن نەیانهێشت جارێکی کە پێ بنێنەوە سەر خاکی کوردستان . (ئەمین،١٩٩٨،ل٢٠٢)

سالم ئەم شەڕەی بە قەسیدەیەکی درێژ هۆنیوەتەوە،دیمەنی شەڕەکە وەکو شەڕێکی نەتەوەیی دژی دەسەڵاتی داگیرکەر و عەزیز بەگ وەکو قارەمانێکی نەتەوەیی شەڕی بەرەنگاری بێگانە باس دەکا .

ئەم قەصیدەیە چەند بابەتێکی گرنگی تێدا کۆکراوەتەوە :

١-گلەیی لەرۆژگار:سالم سەرەتای قەصیدەکەی بەسکالاّ دەس پێدەکا .چەند جارێ ،فەلەك ،گەردوون، رۆژگار ،ئاسمان ، دەهری دون ، دوبارەئەکاتەوە،ئەوەی سەر کورد هاتووە دەبەستێتەوە بەبڕیاری فەلەکەوە .پێ ئەچێ سالم باوەڕی بە (قەدەر) هەبووبێ . (خەزنەدار ،٢٠٠٣).

(دواهێرشی سوپای توركی عوسمانی بۆسەر شاری سلێمانی پایتەخت و داگیرکردن و ڕوخاندنی میرنشین کارەساتێکی گەورە بوو. هەموونەریت و ڕەوشت و ئەدگارێکی نەتەوەیی شێواند لایەنی سایکۆلۆجی لە هەمووشتێکی دیکە زیاتر دەروونی هاوولاتییە دڵسۆزو نیشتمانپەروەرەکانی هەڵتەکاند وتووشی ڕەشبینییێکی کوشندە بوون . (خەزنەدار،٢٠٠٣ ،١٤٦)

(سالم یەکێك بوو لەوکەسانە ی بەچاوی خۆیان دیمەنی شەڕو شۆڕی ناوشاریان دیبوو . پیاو دەتوانێ بەخەیاڵ بڵێ شاعیر لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەم وەکو پەیامنێرێك خۆی لەناو جەنگەوە دیوە ،ئەوەی چاوی پێ کەوتووە ، شیعریانە یاخود بەشیعر گێڕاویەتیەوە)(س.پ، ل١٤٦). سالم ئەوەندە بە وردی جەنگەکە دەگێڕێتەوە، کە دەیبیستی باوەڕناکەی گەر بلێن خۆی بەشداری شەڕەکەی نەکردووە.

ئەهلی بابان گریەکەن بۆ خانەدان و ئاغەتان
نیمی مەحبووس ، نیمی مەقتول ، نیمەیی مەنفی کران
کەوڵ بەدۆش ،یا خەرقەپۆش بن تاج و کەشکۆڵ هەڵگرن
ڕووکەنە ئەملاکی (پیترو) بچنە شاری خامۆشان
ئاگری نەکبەت لە خەرمەنهایی تالع کەوتووە
شەمعی دەوڵەت هەر تەرەف دەکرا هەمووخامۆش کران

(ڕوودەکاتە خەڵکی سلێمانی و پێیان دەڵێ شین وشەپۆڕ بکەن بۆ پیاو ماقولآنتان، ئەوانەی هەنێکیان خرانە بەندیخانەوە،هەندێکیان کوژران و هەندێکیان ئاوارەکران.ئەوەی ماوەتەوە وەکو دەروێش کەوڵو خەرقە لەبەربکەن و کەشکۆڵی خۆتان وتانجی میرنشین هەڵگرن و ڕووبکەنە ولاتی پیتر (مەبەستی پیتری گەورەی قەیسەری ڕوسیایە).بۆئەوەی لەو ئاقارە دوورانە کۆتایی بەژیانتان بێ،چونکە ئاگری نەکبەت بەربۆتە خەرمانی بەخت،ڕووناکی دەسەلاتی دەوڵەت لەهەموو لایەك کوژایەوە)(خەزنەدار،٢٠٠٣، ١٤٧)

تورك وەك تیلكی زەعیف و كورد ئەسەد خوو پێش

جەنگجۆ بوون یەك بەیەك هەرسوو وەكو بەبری بەیان

سری مەخفی ڕۆمیان زانیوتە بۆ زاهیر دەبوو

نووكی ڕم دەیخوێند لە دڵ یا تاهەمووڕازی نیهان

شـاعیر هەوڵـی ئەوە دەدا لەجەنگـی ناوشـارئەوە بخاتەروو،جەنگـاوەری کـورد لەبەکارهێنـانی چەکـدا شـارەزا بـووە، لەم شـیعرەدا سـالم پشـتی بە موبـالەغەی شـیعریی بەستووەو تورك بە تولە سەگی بێ تواناو، کورد بە شێر دەچوێنێ، بەڵام لە ڕاستیدا سوپای عوسـمانی لە کـورد بەهێزتـر بـووە. ڕاسـتە لەشـکری عوسـمانی بەهێزبـوون، بەڵام ئـازایەتی و قارەمـانی کـورد شێرئاسـا هـاتە مەیـدان بەرامـبەر ئەو هێـزە گەورەیەی تـازەترین چەکـی سـەردەمیان هەبـووە خـۆی لەخۆیـدا نمـوونەی دلیـری و چاونەترسـییە،جگە لەوە ئەمە ناپـاکی بوو،کە هێـزی شۆڕشـگێڕانی شـکاند (خالیـد بەگـی کـوری مـحەمەد ئەمـین بەگ) بەخـۆ بەهێزەکەیەوە پشتی لەشکری عوسمانیان گرت و شورشگیڕانیان هەڵخەڵەتاند:

دەرپەڕین باز مەیلی ئیقدامیان نەبوو لەو بیدعەتە

حەسرەتا یەك دڵ نەگەینە شیوەکەی گردی گوڵان

مەیلی لانیان بوو وەکو کەروێشکی پاش ڕاو هاتنەوە

دەرنەچو و چابوو بەحەملەی دێڵە کەهیا کەوڵ کران

سێ بلۆك پشتی گرت و سونگی دەوران هاتنە پێش

حەسرەتا باز هەم نەیانزانی نیزام وا بێ حەیان

سەربلۆکیان (خاڵەکەی هەورامی) و (قالەی شەریف)

هەم ڕەفیقیان بوو (عەزیزە حیزەکەی) چووچیان

ئاهی ئەم حاکمانە تەحقیقە ئەگەر نەگرێ نیزام

قەومی نوحیش دەچنە جەننەت بێ شك و شوبهە و گومان

سەرفی نەقدی رووحی شیرین بوو هەتا پەروەردە بوون

بەچکە گورگ ئاسا لەئاخیر چوونە کۆزی دوودمان

فەرقی فەخری میرەلایی گەییە بەهرام و ئەسەد

کەوتە قەعری چاهی غەم لەو حاڵە میری بازیان

باز وەکو بازی تەوار دەورێکی کردو هاتەوە

دەوری کەهیا وشاری گرت دیسان بەرارای نۆکەران .

لێرەدا شـاعیر باسـی کەمتەرخەمـی یـاخود خیـانەتی ئەو سـێ سـەرۆك بلـۆکە دەکات،باسـی ئەوە دەکـات،کەچۆن سـوودمەند بـوون و پەروەردە کـراون دواجـار وەکـو بەچـکە گـورگ خیانەتیان کردووە:

بـــووبە جێـــی بەبـــرو غەزنەفەر کـــووچە کـــووچە ناوســـوقاق

سـەر محەلـلە ڕەنگـی بێشـەی گـرت لە نێـزەی جانسـتان

ڕەنگــی ســەحرای مەحشـەری بـوو شـیوەکەی لای پیرمەســوور

گرمەگرمـــی تـــۆپی ڕۆمـــی هەوهەوەی ســوارەی بەبـــان

بووبەجـــــارویی محەلـــــلە هەرتەرەف پەنـــــجەی پەڕیـــــو

پەی کـــراو بـــێ پـــێ لەمەیـــدان پەهلەوانـــی پـــاڵەوان

(سـەن سـەن)ی سـوارەی نیـزام و (گەل ئـۆڵان) ی تـورك ئوشـاغ

بگرەبگـــرەی کـــورد زمـــان وئـــاخ ئـــاخی تورکمـــان

قەهرنـــاك و ســـەر بە رەهـــنە ئـــاتەش ئەفشـــان حەمـــلەوەر

جەنگ جۆ بوون یەك بەیەك هەرسوو وەکو بەبری بەیان

بەختـــی ســـووتێ ســـالەڕێی هەق ،حەق حەقـــی لـــێ وەرگـــرێ

بەدنـــمەك گیـــری نـــمەك بـــی وەك ئەوان دایـــان بەمـــان

بـــــۆمەداری نـــــان عەشـــــیرەت قەت مەدارێکـــــی نەبـــــوو

ئاشـــەکەی تەبعـــی بەئـــاوی کەیـــدی ڕۆمـــی هـــاتەدان

شـــێری بێشـــەی مـــوڵکی بابـــان بـــوو عەزیـــز ئەممـــا درێـــغ

وەك گـــڕی دا موســـکی بـــێ قەومەکەی زوو هەڵوەشـــان

گەرچـــی میســـــرە شـــــارەزوور ئەممـــــا خـــــراپە بـــــێ عەزیـــــز

ڕوودەدا لەم خەلـــقە ئـــاخر حـــالەتی کەنعانیـــان

ســـافەلەك کەیخوســـرەوی خـــوێنی ســـیاووش گـــوم مەکە

رۆســـــتەمی ســـــانی عەزیـــــزە مـــــوددەعی توورانیـــــان

دیـــــدە نابینـــــایە وەك یەعقـــــووب لەهیجرانـــــی عەزیـــــز

تـــۆ خـــودا ســـاحیب مەکـــان و تـــۆی خـــودایە لامەکـــان

کەوکەبـــی بەختـــــی لەچاهـــــا وابەپـــــرتەو بێـــــتە دەر

شەعشـــە عەی ئەمـــری مـــونەووەر کـــا زەمـــین و ئاســـمان

جەنگەڵـــــی شـــــەهبازی بـــــازی بازیـــــانی بـــــاز نەوی ی

فـــش هەڵات کەهیـــا لەســـەر بەیـــزەی تەمەع وەك ماکیـــان

(وەســـفی دیمەنێکـــی شـــەڕەکە دەکـــا لە دەوروبەری گەڕەکـــی پیرمەســـووری سـلێمانی.گرمە گرمـی تـۆپی دوژمـن و هەوهەوەی هانـدانی سـوارەی بابـان بـۆ هێرشـبردن کردبووی بە ڕۆژی مەحشـەر ، لەو جەنـگەدا ئەوەنـدە دەسـت و پەنـجە ی پەڕیو زۆر بـوو وەکـو گســکێك بــوو بە بــا کۆڵانەکــانی گســك دەدا .ســەربازی کــوردو تــورك بەرامــبەر بــوون و تێکترنجـابوون و هەڵمەتیـان بـۆ یەکـتری دەبـرد. قیـژو هـۆڕو هـاوار سـەری کـاس لادەکـرد سەربازی سوارەی تورك بەزمانی خۆی (سەنسەن) ی بوو واتە تۆ...تۆ و کوڕە تورکیش (گێل

ئۆلان) ی بوو واته کوڕە وەرە .جەندرمەی تورك ناڵە ناڵیان بوو کەچی کەچی کورد بگرە بگرەی بوو)(خەزنەدار،٢٠٠٣، ١٥٥).

(لەکۆتایی قەسیدەکەدا شاعیر باس لەسەرکردەی جەنگەکە عەزیز بەگی بابان دەکا. بەشێری ناو دارستانی وڵاتی بابانی دادەنێ. لەدواییدا ئاخ وداخی بۆ هەڵدەکیشێ لەبەر ئەوەی لەم شەڕەیدا سەرنەکەوت. ئینجا شاعیر دەکەوێتە بزواندنی سۆز بەداهێنانی وێنەی شیعری.میسرو شارەزوور بەرامبەر بەیەکتریان دادەنێ بەراوردیان دەکا ، بەڵام دەڵێ شارەزوور بێ عەزیز بەگی بابانە، ئەمە نابێ ڕوبدا ،چونکە میسر بێ عەزیزی میسر (پووتیڤار)ی وەزیری فیرعەون نەبووە.بەم جۆرە کوردی بابان دەربەدەرو ئاوارە بوون وەك کەنعانیانی فەلەستینی کۆنیان لێهات.)(خەزنەدار ،٢٠٠٣، ١٥٥).

لێرەدا سالم مەبەستی لە عەزیزی میسر پۆتیڤار نییە، بەڵکو مەبەستی لە حەزرەتی یوسف)ە، چونکە میسر لەسەردەمی پۆتیڤاردا ژیانیان ناخۆش بوو، نەبوون ونەدار بوون، لەژێر چەپۆکی پیاوانی ئاینییدا بوون، لەسەردەمی یوسف دا ژیانیان گۆڕاو بەرەو خۆشی چوون.جگە لەوە کەنعانیەکانی فەڵەستینی کۆن هیچ پەیوەندییان بە پۆتیڤارەوە نەبوو، بەڵکو دوای وون بوونی یوسف ژیانیان ناخۆش بوو و ئاوارەو دەربەدەربوون.(سالم)یش دەڵێت:

دیدە نابینایە وەك یەعقووب لەهیجرانی عەزیز

تۆخودا ساحیب لامەکان و تۆی خودایە لامەکان

(عەزیز بەگ کوڕی عەبدولڕەحمان پاشای بابان و مامی ئەحمەد پاشای دوامیری بابان بوو. ئازایەتی ئەم سوارچاکە لە کۆمەڵی سلێمانیدا بووە بە چیرۆك و خەڵکی وەك نموونەی قارەمانیەتی و نیشتمان پەروەری دەیگێڕنەوە و عەزیز بەگ هاوڕێی نزیکی سالم بووە،جگە لەوە برادەریەتی لەگەڵ بنەماڵەی ساحێبقڕان بووە، ماوەیێك هاوكارو برادەری مەحمود بەگی ساحێبقڕانی خزمی سالم بووە، ئەوەی پێویستە لێرەدا بوترێ ئەوەیە بنەماڵەی ساحێبقڕان بە چەکمە ڕەق ناوبانگیان دەرکردووە ئەمانە لە وێنەی سوارچاك و جەنگاوەرەکانی چینی سەوەی کۆمەڵی ئەورووپای سەدەکانی ناوەڕاستیان دەکرد)(س.پ،ل ١٥٥).

سالم لە قەسیدەکەدا عەزیز بەگی کردووە بە سەرکردەو قارەمانی جەنگەکە. (لەدوای ڕووخانی میرنشین چوونی ئەحمەد پاشا بۆ ئەستەمووڵ دەسەڵاتی عوسمانی (عەبدوڵا پاشا)ی بەپلەی قایمقام لە سلێمانی دامەزراند. بێگومان خەڵکەکە لەم لایەنەوە بوون بە دووبەشەوە ، هەندێکیان بەپیاوی دەسەڵاتی تازە وەك تاوانبار بەرامبەر کوردایەتی دەکەوتنە بەرچاو ، بەشێکی دیکەیان خەباتیان دەکرد لەپێناوی گەڕاندنەوەی دەسەلاتی بابان . عەزیز بەگی بابان و مەحمود بەگی ساحێبقڕان سەرۆکایەتی ئەم تاخمەیان دەکرد. وادەردەکەوێ عەبدوڵا پاشای قایمەقام لایەنگری دەسەڵاتی عوسمانی بووبێ و هەڵسوکەوتی لەدژی عەزیز

بەگ بوو. عەزیز بەگ ومەحمود بەگ لەدواییدا یەكتریان گرت و بەهۆی یارمەتی عەشیرەتی هەمەوەند و هەندێ عەشیرەتی تری ئەو ناوە ڕێكەوتن بچنە مەیدان لەدژی عوسمانی لەدووشەڕی گەورەدا لەنزیك كربچنەو لەدەربەندی بازیان بەشداریان كرد بۆئەوەی ڕێگە لە لەشكری والی بەغدا بگرن و نەگاتە سلێمانی. هەرچۆنێ بێ مەحمود بەگ بەفێڵ لە كەركوك دەكوژرێ ،دەسەڵاتی عوسمانی ئازاری زۆری هەمەوەندان دەدا لەدوایدا عەزیز بەگ لەبانی مەقان ڕێگە لە لەشكری بەغدا دەگرێ لەم شەڕەدا سەرناكەوێ ئەویش دەكوژرێ)(س.پ،ل ١٥٦). لەڕاستیدا عەزیز بەگ نەكوژراوە و دوای سەرپەرشتی شەڕی سلێمانی كردووە لە دژی عوسمانیەكان، بەڵام دواجارخیانەتیان لێدەكرێت و شكست دێنن و عەزیز بەگ لەو شەڕەش ڕزگاری دەبێت.

٣-٢: رەگەزەكانی چیرۆك لە بنباتی قەسیدەكەدا:

ڕووداو و وەسف و كەسایەتی لە تراژیدیای سلێمانیدا

ڕووداو یەكێكە لە توخمە گرینگەكانی بنیاتنانی چیرۆك و لە تەكنیكی چیرۆكدا بە بەشێكی گرینگ دادەنرێت ئەمەش بۆ بایەخ و خودی ڕووداو دەگەرێتەوە، ئەمەش پەیوەستە بە چیرۆك و دراماو ڕۆمانەوە، چونكە ناكرێت بەسەرهاتێك هەڵبژێرین، كە خالی بێت لە ڕووداو.ڕووداویش جۆری پالەوان و شوێن و كات وەكو رەگەزی بنچینەیی چیرۆك لە قەڵەم دەدرێن و هەموو ئەوانەش لەوە سەرچاوە دەگرن، كە ڕووداو خۆی تێكەڵی ژیانی مرۆڤە، بۆیە زۆرجار ڕووداو كار لە مرۆڤ دەكات كاریگەری بەسەر مرۆڤەوە بەجێ دەهێڵێ، لەوانەیە هەندێكجار بە شێوەیەك كار لە مرۆڤ بكات ڕێرەوی ژیان و پلانی بۆ ژیان بگۆڕێ. ڕووداو بریتیە لەو زنجیرە گۆڕانەی، كە بەسەر رەوشی كەسەكاندا دێت لە پێوەندی و كارلێكردنیان لەگەڵ شتەكانی دەوروبەری و دەبێتە ئەو تەوەرەی،كە رەگەزەكان بە دەوریدا دەسورێنەوە، چونكە ((ڕووداو بە بڕبڕەی پشتی چیرۆك دادەنرێ، جا ئەو ڕووداوە واقعیی بێت یان یان تێكەلكردنی خەیال و واقیع بێت .))(حەسەن،٢٠٠٦،ل١١) هەندێجار ڕووداو واقعین وهەلقولاوی ژیانی رۆژانەن و رەنگدانەوەی كۆمەلگەی نووسەرە، نووسەر ڕووداوەكە لە كۆمەلەوە وەردەگرێت،بەڵام وەك خۆی نایخاتە ڕوو. هەروەها خستنە ڕووی ڕووداوەكان لە خودی نووسەر لە چنینی ئەو ڕووداوانەوە ئاراستە دەكرێت .

كەسایەتی:

كەسایەتی لەگەڵ ڕووداودا كار لە یەكتری دەكەن. جاری وا هەیە ڕووداو كار لەسەر كەسایەتییەكان دەكات ورێرەی ژیانیان دەگۆڕێت.جاری وایش هەیە، كە كەسایەتییەكان كاریگەری و قورسایی خۆیان لەسەر ڕووداوەكاندا دادەنێن ورێچكەی ڕووداوەكان بەرەو ئەو شوێنە دەبەن،كە خۆیان مەبەستیانە.((هیچ جیاوازی نیە لەگەڵ كەسایەتی كەتواری لە كاریگەربوون بە ئەزموونەكان و لە تێپەربوون بە ڕووداوەكانی

چیرۆك یان ڕۆماندا، بە نەرێنی یاخۆ ئەرێنی بێت لە گەشەکردنەکەی، کە بەرەو بالابوون یان بەرەو نەمان بڕوات، ئەوکەسایەتییەی،کە لەکۆتایی چیرۆك یان رۆماندا دەبینین هەمان ئەو کەسایەتییانیەن، کە لەسەرەتادا بینیومانە. ئەو گۆرانکارییەی، کە ڕوویداوە ئەنجامی ئەو ئەزموونەیە، کە بەسەریدا هاتووە بە باش و خراپیەوە.)) (رەحمان،٢٠١٤،ل٤١).

گرینگی کەسایەتی لە رووداو کەمتر نییەو بە چەند شێوە دەردەکەوێت. کەسێتی سەرەکی شاکەسەکە و کەسێتی لاوەکیەکان .((کەسێتی بریتیە لە کۆی چەند عونسوری بیۆلۆژیکی وکۆمەلایەتی کە رەفتاری تاقە کەس، لەوانی تر جیا دەکاتەوە ،ئەو کارەش لە رێگای میراتگری یان مەلبەندی ژیانی کۆمەلایەتیەوە ،سەر هەلدەدا. واتە کەسایەتی پێك دێت . ئاکامی هاوکێشەی نێوان رەفتاری مرۆڤ و مەلبەندی ژیانە .))(محەمەد،١٩٩٨،ل١٥٤)،هەروەها ((کارەکتەر ئەو کەسەیە، کە ئەرکی بزواندنی رووداوی لە سەرە،تووشی تەنگ و چەڵەمەو ئازار و ئەشکەنجە دەبێ،بەلام نابێت ئەوە لەبیر بکرێت،کە زاراوەی (پاڵەوان)بۆ هەموو کارەکتەرێك ناگونجێ لە چیرۆکدا ، بەو پێیەی لە حیکایەتدا بەکار هێنراوە.))(س.پ،ل١٥٤). جیرارد جینێت پێی وایە ((پالەوان ئەو کارەکتەرەیە،کە چیرۆك گێرەرەوە دەیخاتە ژێر گەردەبینەوە، نەك ئەو کەسەی کاری لە ڕادەبەدەر دەکات)) (س.پ،ل١٥٤).

تراژیدیای سلێمانی

گشت تراژیدیایەك بە ڕووداو دەست پێدەکات و ڕوداوەکەی ئەو تراژیدیایە بەم شێوەبووە،

ڕاستە ئاوڕەحمان پاشای بابان ناوبانگی هەبووە و زۆرجار بەسەر لەشکری عوسمانیەکاندا زاڵبووە، بەلام ئازایەتی عەزیز بەگی کوڕی گەورەترین مێژووی تۆمارکردووەو هەرگیز سەری بۆ داگیرکەری تورك دانەنواندووە.(لەدوای ڕووخانی میرنشین چوونی ئەحمەد پاشا بۆ ئەستەمووڵ دەسەلاتی عوسمانی (عەبدولا پاشا)ی بەپلەی قایمقام لەسلێمانی دامەزراند،بێگومان خەڵکەکە لەم رووەوە بوون بە دووبەشەوە،هەندێکیان بەپیاوی دەسەلاتی تازە وەك تاوانبار بەرامبەر کوردایەتی دەکەوتنە بەرچاو،بەشێکی دیکەشیان لەپێناوی گەڕاندنەوەی دەسەلاتی کورد خەباتیان دەکرد. عەزیز بەگی بابان و مەحمود بەگی ساحێبقڕان سەرۆکایەتی ئەم تاخمەیان دەکرد. وادەردەکەوێ عەبدولا پاشای قایمەقام لایەنگری دەسەلاتی عوسمانی بووە و هەڵسوکەوتی لەدژی عەزیز بەگ بوو. عەزیز بەگ ومەحمود بەگ دواتر یەکیان گرت و بەهۆی یارمەتی عەشیرەتی هەمەوەند و هەندێ عەشیرەتی تری ئەو ناوە ڕێکەوتن بچنە مەیدان لەدژی عوسمانی و لە دوو شەڕی گەورەدا لەنزیك کریچنەو لەدەربەندی بازیان بەشداریان کرد بۆئەوەی ڕێگە لە لەشکری والی بەغدا بگرن و نەگاتە سلێمانی. هەرچۆنێ بێ مەحمود بەگ بەفێڵ لەکەرکوك دەکوژرێ،دەسەلاتی عوسمانی ئازاری زۆری هەمەوەندان دەدا لەدوایدا عەزیز بەگ لەبانی مەقان

ڕێگە لە لەشکری بەغدا دەگرێ لەم شەڕەدا سەرناکەوێ ئەویش دەکوژرێ)(خەزنەدار،٢٠٠٣، ١٥٦) لەڕاستیدا عەزیز بەگ نەکوژراوە و دوایی سەرپەرشتی شەڕی سلێمانی لە دژی عوسمانیەکان کردووە، بەڵام دواجار خیانەتیان لێدەکرێت و شکست دێنن و عەزیز بەگ لەو شەڕەشدا ڕزگاری دەبێت. دوای لابردنی عەبدوڵاپاشا والی بەغدا تورکێك لەجێگای دادەنێت.(دوای ڕۆیشتنی عەبدوڵا پاشا بۆ قوستەنتین ، سالم ئەم قەصیدەی دوای لێخرانی عەبدوڵا پاشا و کێشانەوەی بۆ بەغداو دورخستنەوەی بۆ ئەستەمبۆڵ هۆنیوەتەوە. والی بەغدا ئیسماعیل پاشای بەموتەصەڕیفی سلێمانی داناوە) (ئەمین،١٩٩٨، ١٩٧). دەسەڵاتی ئیسماعیل پاشا بووە مایەی هەراسانی خەڵك وبێزاربوونیان لەهەڵس و کەوتی تورکان لەوکاتەدا عەزیز پاشا بەخۆ بەهێزێکەوە دەوری سلێمانی گرت بەهیوای ئەوەی سلێمانی ئازاد بکات:

پەناهم شەهسوارێکە گوزەرکا گەر بە ئەلبورزا

دەکا نوکی سمی ئەسپی لەخارا توتیا پەیدا

ئەگەر خورشیدی تیغی بێ بەسەرشەودا شەبەیخوون کا

دەکا بە بەرقی یەك پەرتەو لەیەڵدادا زیا پەیدا

بەحوجەت نێزە گەر لێدا ،سوپەر وەك کاغەزی قەندە

بەهەر چەربێ لەگەڵ بازویی ئەو حوکمی قەضا پەیدا

بەبادی سمی ئەسپی گەر بکا جەولان لە مەیانا

دەکا عومری عەدوو وەك سوبحدەم وەزعی فەنا پەیدا

(ئەو سوارچاکە ئەگەر بەشاخێکی یەکجار بڵندو سەختدا سەربکەوێ، کە شاخی ئەلبورزە، سمی ئەسپی ئەو سوارچاکە،کە بە بەردی خارا دەکەوێ وای ورد دەکا دەبێ بە تووتیا. هەروەها ئەگەر شمشێر هەڵکێشێ ڕوناکییەك پەیدا دەبێ شەوی یەڵدا ڕووناك دەکاتەوە)(خەزنەدار،٢٠٠٣، ١٥٧) عەزیز بەگ بەنیازی گرتنەوەی سلێمانی خۆی سازدا ، لەمەشدا محەمەد ئەمین بەگ و کوڕەکانی سلێمان پاشا :قادربەگ و حەسەن بەگ و چەند کەسێکی کە لە بەگزادەکانی بابان هاودەنگ و هاوکاری بوون. پێئەچێ هەندێ لەبابانەکان لەناو هێزی (نیزام) دا بووبن بۆ فێڵ بەڵێنی هاوکاریان پێ دابێ بەڵام لەکاتی شەڕە کەدا بەڵێنەکەیان بەجێ نەهێنابێ .(س،پ).

دەرپەڕین باز مەیلی ئیقدامیان نەبوو لەو بیدعەتە

حەسرەتا یەك دڵ نەگەینە شیوەکەی گردی گولان

مەیلی لانیان بوو وەکو کەروێشکی پاش ڕاو هاتنەوە

دەرنەچو و چابوو بەحەملەی دێڵە کەهیا کەوڵ کران

سێ بلۆك پشتی گرت و سونگی دەوران هاتنە پێش

حەسرەتا باز هەم نەیانزانی نیزام وا بێ حەیان

سەربلۆكیان (خاڵەكەی هەورامی) و (قالەی شەریف)

هەم ڕەفیقیان بوو (عەزیزە حیزەكەی) چووچیان

ئاهی ئەم حاكمانە تەحقیقە ئەگەر نەگرێ نیزام

قەومی نوحیش دەچنە جەننەت بێ شك و شوبهە و گومان

سەرفی نەقدی رووحی شیرین بوو هەتا پەروەردە بوون

بەچكە گورگ ئاسا لەئاخیر چوونە كۆزی دوودمان

فەرقی فەخری میرەڵایی گەییە بەهرام و ئەسەد

كەوتە قەعری چاهی غەم لەو حاڵە میری بازیان

باز وەكو بازی تەوار دەورێكی كرد و هاتەوە

دەوری كەهیا وشاری گرت دیسان بەرارای نۆكەران

هێزی عەزیزبەگی بابان بەكۆمەڵ هێرشیان بۆناو سلێمانی كرد.ئیسماعیل پاشای تورك بەرپەرچیدانەوە، بەتوندی تۆپبارانی كردن و سەربازەكانی تورك ناو كۆڵانەكانیان لێگرتن . شەڕێكی قورس قەوما، سوارەی بابان لە ئاگری تۆپ و تفەنگی تورك زەرەرێكی زۆریان پێ گەیشت و شپرزە وپەرێشان بوون.ژمارەیەكی زۆر كوژران.محەمەد ئەمین بەگ بە گوللە بریندارببوو ،بەزەحمەتێكی زۆر لەشار دەرباز بوو .خۆی گەیاندە ئاواییەكی دووری شار ،بەڵام چونكە برینەكەی كاریگەر بوو پاش (٣) رۆژ مرد .(ئەمین،٢٠٠،١٩٩٨)لەم شەڕەدا سوارچاكی كورد دلێریەكی زۆری نواند لەشكری تورك لەدەستیان دادو فوغانیان بوو:

تورك وەك تیلكی زەعیف و كورد ئەسەد خوو پێش

جەنگجۆ بوون یەك بەیەك هەرسوو وەكو بەبری بەیان

سری مەخفی رۆمیان زانیوتە بۆ زاهیر دەبوو

نووكی ڕم دەیخوێنند لە دڵ یا تا هەموو ڕازی نیهان

بوویە جێی بەبرو غەزنەفەر كووچە كووچە ناوسوقاق

سەر محەللە ڕەنگی بێشەی گرت لە نێزەی جانستان

ڕەنگــی ســەحرای مەحشــەری بــوو شــیوەکەی لای پیرمەســوور

گرمەگرمـــی تـــۆپی ڕۆمـــی هەوهەوەی ســـوارەی بەبـــان

بـــــوو بە جــــاروبی محەلــــــلە هەرتەرەف پەنـــــجەی پەڕیــــو

پەی کـــراو بـــێ پـــێ لەمەیـــدان پەهلەوانـــی پـــاڵەوان

(ســەن ســەن)ی ســوارەی نیــزام و (گەل ئــۆلان) ی تــورك ئوشـاغ

بگرەبگـــرەی کـــورد زمـــان وئـــاخ ئـــاخی تورکمـــان

لەگەڵ ئەو هەمـــوو نەبەردی و چاونەترســییەی ســوارچاکانی کـــورد شـــەڕەکە بە شکســتی کــورد کۆتــایی هــات،ئەو شکســتەش لەبەر بێتوانــایی نەبــوو، بەڵکــو ئەو دەردە کوشندەی، کە لە دێر زەمـانەوە بەرۆکـی کوردی گرتووە ئەویـش خیانەتە،خیـانەتی هەندێ لە فەرمانــدەو بەگەکــان شکســتی بەو نەبەردیــیە هێنــا.ئەو شــەڕە مەزنە بەهــۆی خیــانەت کارەساتێکی گەورەی بەخۆیەوە بینی، کە هەرگیز سولەیمانی شتی وای نەدیبوو:

گەرچــی پێشــا پــێش بەهەیــبەت بــوون ئــازا چــوونە پــێش

حەســـرەتا بـــاز هەم نەیـــانزانی نیـــزام وا بـــێ حەیـــان

پیشـــی دەمیـــان شـــیلکی تـــۆپ پشـــتی ســـەر ئەو ئـــاگرە

گەییەچەرخـــی هەفتەمـــین لەو عـــانەدا ئـــاە و فوغـــان

گـویێ فەلەك کەڕ بــوو لەبەر نــاڵەی نەفیــری ئەهلــی شـار

لامەکـــانی گـــرت ســـەدای نـــاڵەو فوغـــان و ئەلئەمـــان

مـــوددەعی کـــویرێ نیـــزام ئیفلیج،مەکـــان زێـــڕو زەبەر

(میـری سـورداش)و (ئەمیـنە)ی پیـاوی هەردوو ئەنگـوان

گەر عەشــیرەت گــریەکەن هەریەك هەتــا دەمــرن کەمە

کوشـتنی میـیـر بـای موخـالیف بـوو بەشـەمعی دوژمنـان

ڕۆژی قەتـــل ئەمـــڕۆیە ئەلـــحەق (وا حوســـێنی) پـــێ دەوێ

بـــۆئەدای تـــازی سەراســـەر نیلگـــوونە ئاســـمان

(میری سورداش و ئەمینی پیاوی دەکوژرێن،سالم ڕوودەکاتە خەڵکی و دەڵێ هەتا مــردن گەر بــۆ کوشــتنی میــری ســورداش بگــرین و شــیوەن بــکەن هێشــتا کەمە. ئەم کارەســـاتە بووبەخۆشـــی بـــۆ دوژمنـــان ....ئەمـــڕۆ بەراســـتی ڕۆژی کوشـــتن و خـــوێن

ڕشتنه.لەخۆدانێکی گەرەکە وەکو ئەو (واحوسینی)یەی بۆ شەهیدی کەربەلا دەکرێ لەم تازیەدا ئاسمان لەشین و شەپۆڕدایە)(س.پ، ١٥٢)

ساعیقەو بەرقی نەدامەت زوڵمەتی دا شەرق و غەرب

بەردە بارانە بەمەخسووسی لەسەر مولْکی بەبان

چاوی عیبرەت هەڵبرە ئەی دڵ لە وەزعی دەهری دون

سەیرکە تورکی دەلەك چی کرد بە زومرەی کوردزمان

عەرسەیی مەیدانی چەرخە ئێستە جەولانگاهی بووم

بوو بە لانەی زاغی بەدخوو ،ئاشیانەی باڵەبان

باس لەو تۆپ باران و هێرشە تایبەتە دەکات،کە تورکەکان بەتایبەتی لەگەڵ میرنشینی بابانیان کردووەو لەشکری تورك چی بەرامبەر خەڵکی کورد کردووە تەنیا لەبەر ئەوەی سەریان بۆ تورك دانەنواندووە

(وەسفی دیمەنێکی شەڕەکە دەکا لەدەوروبەری گەڕەکی پیرمەسووری سلێمانی.گرمە گرمی تۆپی دوژمن و هەوهەوەی هاندانی سوارەی بابان بۆ هێرشبردن کردبووی بە ڕۆژی مەحشەر ، لەو جەنگەدا ئەوەندە دەست و پەنجە ی پەڕیو زۆر بوو وەکو گەسکێك بوو بەبا کۆڵانەکانی گسك دەدا. سەربازی کوردو تورك بەرامبەر یەکتری بوون و تێکترنجا بوون و هەڵمەتیان بۆ یەکتری دەبرد. قیژەو هۆڕو هاوار سەری کاس دەکرد سەربازی سوارەی تورك بەزمانی خۆی (سەنسەن) ی بوو واتە تۆ...تۆ و کوڕە تورکیش (گێل ئۆلان) ی بوو واتە کوڕە وەرە .جەندرمەی تورك ناڵە ناڵیان بوو کەچی کەچی کورد بگرە بگرەی بوو)(س.پ، ١٥٥)

(لەکۆتایی قەسیدەکەدا شاعیر باس لەسەرکردەی جەنگەکە عەزیز بەگی بابان دەکا. بەشێری ناو دارستانی وڵاتی دادەنێ.

سالم ئەوەندە بە ووردی جەنگەکە دەگێڕێتەوە، کە دەبیبستی باوەڕناکەی گەر بڵێن خۆی بەشداری شەڕەکەی نەکردووە. ئەو کارەساتەی، کە ڕوویدا ناتوانرێت هەزم بکرێ، بۆیە ڕوو دەکاتە خەڵکی شاری سلێمانی و دەڵێت :

ئەهلی بابان گریەکەن بۆ خانەدان و ئاغەت

نیمی مەحبووس، نیمی مەقتول ، نیمەیی مەنفی کران

کەوڵ بەدۆش ،یا خەرقەپۆش بن تاج و کەشکۆڵ هەڵگرن

ڕووکەنە ئەملاکی (پیترو) بچنە شاری خامۆشان

ئاگری نەگبەت لە خەرمەنهایی تالع کەوتووە

شەمعی دەوڵەت هەر تەرەف دەكرا هەمووخامۆش كران

لەگەڵ ئەو مـــاڵوێرانییەش شـــاعیر هەردەم هەوڵـــی داوە ترســـنۆكی و بەد ڕەوشـــتی لەشكری تورك پیشان بدات .

تورك وەك تیلكی زەعیف و كورد ئەسەد خوو پێش

جەنگجۆ بوون یەك بەیەك هەرسوو وەكو بەبری بەیان

ك سڕی مەخفی ڕۆمیان زانیوتە بۆ زاهیر دەبوو

نووكی ڕم دەیخوێند لە دڵ یا تاهەمووڕازی نیهان

لەم شیعرەدا سالم لەڕووی دڵسۆزی و موبالەغەی شیعرییەوە تورك بە تولە سەگی بێ توانـاو، كـورد بە شـێری نەڕی بەهێـز دەچـوێنێ،بەڵام لە ڕاسـتیدا وانەبـووە، بەڵكـو سـوپای عوسـمانی لە كـورد بەهێزتـر بـووە. لەبەرئەوە جەنگـاوەرانی بابـان نەیـانتوانیوە بەرهەڵسـتی بكەن و شار لەلایەن ئەو بێگانەیە داگیركراوە)(خەزنەدار،٢٠٠٣، ١٥١)

باســـەكەی وەكـــو لەســـەرەوە نوســـراوە بەموبـــالەغە دەس پێـــدەكا و لەتەواوی قەصـیدەكە دا ئەوەنـدە بە ئـازایەتی و لێوەشـاوەیی و سـوارچاكی عەزیـز بەگ دا هەڵـدەدا دەگـاتە ڕادەی هەڵنـانێكی زێـدەڕۆ ،بەڵام بێگومـان ئەم هەڵوێسـتەی سـالم ،هەڵوێسـتێكی سیاسی بووە و جێگای ڕێزلێنانە. لەڕاستیدا شیعر خۆی زیادەڕۆیی تیایە، بەڵام لێرەدا شاعیر گەر زێدەڕۆیشـی كردبێـت ئاسـاییە، چـونكە شـەڕێكی نـابەرابەر بـووە، عەزیـــز بەگ وسـوارەكانی ڕووبەڕووی لەشـكرێكی خـاوەن چەكـی تـازە بـوونەتەوە ئەگەر ئـازایەتی و فیداكاری نەبووبێت چی وایكردووە لەشكری تورك وا بە پەند ببەن و زەندەقیان ببەن،گەر خیانەت نەبوایە جۆرێكی دی دەبوو:

سێ بلۆك پشتی گرت و سەنگی دەوران هاتنە پێش

حەسرەتا باز هەم نەیانزانی نیزام وا بێ حەیان

سەرفی نەقدی ڕووحی شیرین بوو هەتا پەروەردە بوون

بەچكە گورگ ئاسا لەئاخیر چوونە كۆزی دوودمان

فەرقی فەخری میرەلایی گەییە بەهرام و ئەسەد

كەوتە قەعری چاهی غەم لەو حاڵە میری بازیان

باز وەكو بازی تەوار دەورێكی كرد و هاتەوە

دەوری كەهیا وشاری گرت دیسان بەرارای نۆكەران .

لێرەدا باسی كەمتەرخەمی یاخود خیانەتی ئەو سێ سەرۆك بلۆكە دەكات.

(پیرەمێـرد لە كـورتە باسـێكی ئەم شـەڕەدا ،وەكـو شـەڕەكەی خسـتۆتە مـانگی ناوجەژنـــانی ١٢٦٦ك/١٨٥٠ز وە مـــاوەی گەمـــارۆدانی لەشـــكری تـــورك وباســـی فێڵەكەشـــی كردووە.دەڵێ (عەزیـز بەگـی مـامی ئەحـمەد پاشـا عوسـیانی كـرد و پەنجـاو یەك ڕۆژ دەوری

سلێمانی بەست . ئاخری بە فێڵ و بەناوی عەسکەری ئەحمەد پاشا و دەستەو دائیرەی مورتەدەکانەوە واتە بەناوی نیزامیەکانی ئەحمەد پاشاوە کاغەزیان نووسی: وەرە ئێمە تەسلیم ئەبین: ئەویش بە دڵپاکی و بێ باکیی هاتە سەر قشڵەو تۆپخانە ،لەپڕ دەسترێژی تۆپ و تفەنگیان لێ کردن زۆریان لێ کوشتن هەمزەی مەسرەفی باپیرم لەو شەڕەدا یانزە برازاو کەسوکاری کوژرا . خۆشی بەبینداری گیرا. لە چوخمەکەی حەساری ماڵی کاک ئەحمەدی شێخ حەپس بوون. شەو پەنجەرەیان شکاند و ڕایان کرد))(ئەمین،١٩٩٨، ٢٠١)خیانەتکردنەکە لە چەند لایەکەوە بووە پشتگیری کردنی محەمەد بەگی خالید بەگ بەخۆ سوارەکانی بۆ تورکەکان گەورەترین خیانەتکاری بوو لەو جەنگەدا (ئیسماعیل پاشای قایمقامی سلێمانی و ئەفسەرە داگیر کەرەکانی تورك لە ٢٩ ی ڕەجەبی ١٢٦٦ك /حوزەیرانی ١٨٥٠ ز دا بۆ پاکانەکردن و ئافەرین محەمەد بەگی کوڕی خالید بەگ و کوڕەکانی عەبدوڵا ،عەبدوڕەحمان و حسێن ،کەماوەی چل ڕۆژ بە (٣٠٠) سوارەوە لەسەنگەری تورك دا دژی عەزیز بەگ جەنگیبوون ،شەهادەتنامەیەکیان نووسیووە .هەر ئەمانەش فێڵیان لێ کردووە.

ئەمە دواین شەڕی بابان بوو لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی ،عەزیز بەگ لەگەڵ ژمارەیەکی کەم دەرباز بوو .ماوەیەك وێڵ و سەرگەردان لە ناوچەکانی سنوری ڕۆم و عەجەم دا سوڕایەوە ،حکومەتی عوسمانی داوای لە ئێران کرد ،حاکمی کرماشان ،عەزیز بەگ دەربکا ،عەزیز بەگ لە هیچ لایەکەوە هیوای نەما بوو ،سەرەنجام بەتەنیا ڕێگای ئەستەمۆڵی گرت و خۆی بدابەدەستەوە ،لەجێگایەکی دوور لە کوردستان دەسبەسەر دایان ناو موچەیەکی مانگانەیان بۆ بڕیەوە .)(ئەمین،١٩٩٨، ٢٠٢).

سالم ئەم شەڕەی بەهەڵبەستێکی درێژ هۆنیوەتەوە ،دیمەنی شەڕەکە وەکو شەڕێکی نەتەوەیی دژی دەسەڵاتی داگیرکەر و عەزیز بەگ وەکو قارەمانێکی نەتەوەیی شەڕی بەرەنگاریی بەرامبەر بە بێگانە باس دەکا.

گەرچی پێشا پێش بەهەیبەت بوون ئازا چوونە پێش

حەسرەتا باز هەم نەیانزانی نیزام وا بێ حەیان

پیشی دەمیان شیلکی تۆپ پشتی سەر ئەو ئاگرە

گەییەچەرخی هەفتەمین لەو عانەدا ئاه و فوغان

گوێ فەلەك کەڕ بوو لەبەر ناڵەی نەفیری ئەهلی شار

لامەکانی گرت سەدای ناڵەو فوغان و ئەلئەمان

موددەعی کویرێ نیزام ئیفلیج،مەکان زێرو زەبەر

(میـری سـورداش)و (ئەمیـنـە)ی پیـاوی هەردوو ئەنگـوان

گەر عەشیرەت گریەکەن هەریەك هەتا دەمرن کەمە

کوشـتنی میـی بـی موخـالیف بـوو بەشـەمعی دوژمـنـان

ڕۆژی قەتـل ئەمـڕۆیە ئەلـحەق (وا حوسـێنی) پـێ دەوێ

بـۆئەدای تـازی سەراسـەر نیلگـووونە ئاسـمان

(میری سورداش و ئەمینی پیاوی دەکوژرێن ،سالم ڕوودەکاتە خەڵکی و دەڵێ هەتا مردن گەر بۆ کوشتنی میری سورداش بگرین وشیوەن بکەن هێشتا کەمە ئەم کارەساتە بووبەخۆشـی بـۆ دوژمنـان....ئەمڕۆ بەراسـتی ڕۆژی کوشـتن و خـوێن ڕشـتنە .لەخـۆدانێکی گەرەکە وەکو ئەو (واحوسینی)یەی بۆ شەهیدی کەربەلادەکرێ لەم تازیەدا ئاسمانلەشین و شەپۆڕدایە) (خەزنەدار،٢٠٠٣، ١٥٢)

(ذکر محاربەی بندگان میری جلیل الشان عزیز بگی بابان باطائفە ڕۆمیان)

لـێم گەریـن بـا گۆشـەگیربم دەسـتە ئەژنـۆ ،کەف زەنـان

گێژەلـووکەی بـای نەدامەت تـاری کـرد سـەفحەی جیهـان

بەزمـی سـەیدی ئـێمە ،سـەیادی فەلەك کـارێکی کـرد

ڕەنـگە بـالای تیـر قەدانمـان بێـتە تەرکیبـی کەمـان

زیعفـی تـاڵع جـازییە وەك کارەبـا ،بـۆ خـوێن و دەم

سەیری چیهرەی بەختی من کەن ،بووبەڕەنگی زەعفەران

سـالم هەمـوو بوارەکـان دەبـڕێ تـا دەگـاتە ئەو مەیـدانەی، کە نیشـتمان پەروەرو مێژوونووسەکان ئەسپ و قەڵەمی خۆیـان تیایا دەخەنەکار.(کارەساتە بەناوبانگەکەی عزیز بەگی بابان لەگەڵ ڕۆمیەکان بە (٨٥) دێڕەشیعر ئەیخاتە شریتێکی سینەماوە ،لەکۆشکی سـولەیمانی دا تروسـکە لەهەمـو ڕونـاکیەك ئەبڕێـت و ئەم ئەو شـریتەت بـۆ ئەخـاتە سـەر مەکینەی قسەکردن ،تۆ هەم چاوت لە بگرەو بەردەی نەبەردی پاڵەوانان ئەبێت، هەم گوێت لە شریخ و هۆڕی تۆپ و تفەنگ)(سەجادی ،١٩٥٢، ٢٤٣)

سـالم وەك تراژیـدی نووسـێکی بەتوانـاو بەتەکنیکـی گێـرانەوە ئەو کارەساتەمان بۆ دەگێڕێتەوەو بەم شێوەیە دەس پێدەکات:

لێم گەرین با گۆشەگیربم دەستە ئەژنۆ ،کەف زەنان

گێژەلووکەی بای نەدامەت تاری کرد سەفحەی جیهان

بەزمی سەیدی ئێمە ،سەیادی فەلەك کارێکی کرد

ڕەنگە بالای تیر قەدانمان بێتە تەرکیبی کەمان

زیعفی تاڵع جازیبە وەك کارەبا ،بۆ خوێن و دەم

سەیری چیهرەی بەختی من کەن ،بووبە ڕەنگی زەعفەران

(ئەم کارەساتە لەساڵی (١٨٥٠)دا بووە. چونکە لە ئاخروئۆخری ١٢٦٦ ی هیجری سوڵتان عبدالعزیز خانی عوسمانی داوای لە ناصرالدین شا – شای ئیران کرد، کە پێکەوە دەست بکەن بەیەکا بۆ لەناوبردنی ئەمارەتی بابان .لەلایەن حکومەتی ئیرانەوە غولام شا خانی ئەردەلان نێررا بۆ سولەیمانی.لەم هەرایەدا عەزیز بەگ دەربەدەر بوو. چوو بۆ زەهاو لەوێوە بۆناو عەرەبەکان)(سەجادی ،١٩٥٢، ٢٤٣).

دەردی دڵ و لانە تێکچوونی خوی و مەردوم باس دەکا:

دل لە محنەت کەیلە تابی سەیری ناوشارم نیە

عەینی چاوم خوێنی تێزاوە لەداغی مەردمان

دواتر باسی گولولەلێژی بەرەی بابان وکوژاندنەوەی شەمعی نگینیان و چەپگەردی روزگاری چەپگەرد بەرامبەر بەوان و کوردان لەدەست کارەساتی تورکان دەکات:

ساعیقەو بەرقی نەدامەت زوڵمەتی دا شەرق و غەرب

بەردە بارانە بەمەخسووسی لەسەر موڵکی بەبان

چاوی عیبرەت هەڵبرە ئەی دڵ لە وەزعی دەهری دون

سەیرکە تورکی دەلەك چی کرد بە زومرەی کورد زمان

عەرسەیی مەیدانی چەرخە ئێستە جەولانگاهی بووم

بوو بەلانەی زاغی بەدخوو ،ئاشیانەی باڵەبان

ئەوانەی ناسازو ناهەموارن هاتونەتە پێشەوە،ئەوانەی خاوەنی شوێن و پایەبوون سەرەکانیان لەو ناوە هەلئەخناوە .ئەمانەش هەمووکارەساتی ڕۆمی بوو چونکە :

حاکمی ڕۆمی لەسەر تەختی سلێمانی درێغ

کەوتە دەستی دێوی دوون میهری سلێمان ئەلئەمان

گوللە تۆپ وەك تۆپی قامیش بو لەئاقار غیرەتێ

تەبعی جۆیای بەزمی شیلك بو لەجێ سینە کەمان

تورك وەکو تیلکی زەعیف و کورد (اسد) خو هاتنە پێش جەنگجو بوون یەك بەیەك هەرسو وەکو بەبری بەیان (سەجادی،١٩٥٢ ، ٢٤٥)

ئینجا عزیز بەگی بابان ئەلاوێنێتەوە و باسی هەتیوی شارەزوور ئەکاو دوایی شیعرەکانی بەوە دێنێ:

چنگی شابازی بازی بازانی باز نەبی

فش هەلات (کەهیا) لەسەر بیزەی تەمەع وەك ماکیان ! (سەجادی ،١٩٥٢، ٢٤٦)

ئەم تراژیدیایە کەسایەتی زۆری بەخۆیەوە دیوە لە کەسایەتی سەرەکی و لاوەکی. شاکەسی سەرەکی ئەم داستانە عەزیز پاشای بابانە،کە لە هەموو ڕوویەکەوە ڕۆڵێکی

بەرچاو و قارەمانانەی لەم شەڕەدا بینیوە.(عەزیز بەگ کوڕی عەبدولڕەحمان پاشای بابان و مامی ئەحمەد پاشای دوامیری بابان بوو .ئازایەتی ئەم سوارچاکە لەکۆمەڵی سلێمانیدا بووە بە چیرۆك و خەڵکی وەك نموونەی قارەمانیەتی و نیشتمان پەروەری دەیگێڕنەوە زعەزیز بەگ هاوڕێی نزیکی سالم بووە ،جگە لەوە برادەریەتی لەگەڵ بنەماڵەی ساحێبقڕان بووە ماوەیێك هاوکارو برادەری مەحمود بەگی ساحێبقڕانی خزمی سالم بووە، ئەوەی پێویستە لێرەدا بوترێ بنەماڵەی ساحێبقڕان بە چەکمە ڕەق ناوبانگیان دەرکردووە، ئەمانە لە وێنەی سوارچاك و جەنگاوەرەکانی چینی سەرەوەی کۆمەڵی ئەوروپای سەدەکانی ناوەڕاستیان دەکرد)(خەزنەدار،٢٠٠٣، ١٥٥).

لەسەهمی حەملەیی ئەو ، بۆ عەدو هەرجا حەزەر لازم
لەدەس ئەو بو کراسی ڕۆمیان شێوەی قەبا پەیدا
دەبێ گەر بێتە مەیدان وەکو بەبری بەیان ساتێ
لیباسی ڕوو بەهی دەردەم لەئەندامی گیا پەیدا
ئەگەر ئاوی بەقای نۆشی بێ دوژمن فائیدە نادا
لەمەوجی جەوهەری تیغی حرووفی لابەقا پەیدا

(کاتێ، کە گلۆڵەی بابانەکان دەکەوێتە لێژی و وەزعی سلێمانی تێکدەچێ و عوسمانییەکان دەست دەکەن بەستەم و زۆرداری، ئەمە کار دەکاتە سەر سالم و بە شیعر هەستی خۆی بەرامبەر بەو کارەساتە ناخۆشانە دەرئەبڕێ. ئەم ستەم و زۆردارییە وای لێدەکات، کە سەری خۆی هەڵبگرێ و ئاوارە ببێ و بڕوا بۆ تاران .)(عارف،١٩٨١، ٤٣).

لە دەریای مەعرەکە تیغی نەهەنگی گەر نمایان بێ
لەناو ئۆردوی تورکانا دەبێ شین و صەدا پەیدا
عەزیزم وا لەناو چاهە خوداوەند نەجاتی دەی
لەچیهرەی ئەو بکا یەعقوبی دڵ ڕەمزی صەفا پەیدا
خودایا موڵکی بابان بێ ڕەواج و قەڵبە ،سا لطفێ !
بە ئیکسیری وجودی ئەو وەك میسك بەها پەیدا (ئەمین،١٩٩،١٩٩٨)

(لەکۆتایی قەسیدەکەدا شاعیر باس لە سەرکردەی جەنگەکە عەزیز بەگی بابان دەکا.بە شێری ناو سەرنەکەوت. ئینجا شاعیر دەکەوێتە بزواندنی سۆز بەداهێنانی وێنەی شیعری. میسر و شارەزوور بەرامبەر بەیەکتریان دادەنێ بەراوردیان دەکا، بەڵام دەڵێ شارەزوور بێ عەزیز بەگی بابانە، ئەمە نابێ ڕوویدا، چونکە میسر بێ عەزیزی میسر (پووتیفار)ی وەزیری فیرعەون نەبووە. بەم جۆرە کوردی بابان دەربەدەرو ئاوارە بوون وەك کەنعانیانی فەلەستینی کۆنیان لێ هات.)(خەزنەدار ،٢٠٠٣، ١٥٥). لێرەدا سالم مەبەستی لە عەزیزی میسر پۆتیفار نییە، بەڵکو مەبەستی لە حەزرەتی (یوسف)ە،چونکە میسری

لەسەردەمی پۆتیڤاردا ژیانیان ناخۆش بوو، نەبوون ونەداربوون، لەژێر چەپۆکی پیاوانی ئاینییدا بوون،لەسەردەمی یوسف دا ژیانیان گۆڕاو بەرەو خۆشی چوون. جگە لەوە کەنعانیەکانی فەڵەستینی کۆن هیچ پەیوەندییان بە پۆتیڤارەوە نەبوو، بەڵکو دوای ون بوونی یوسف ژیانیان ناخۆش بوو و ئاوارەو دەربەدەربوون.سالمیش دەڵێت:

دیدە نابینایە وەك یەعقووب لەهیجرانی عەزیز

تۆخودا ساحیب لا مەکان و تۆی خودایە لامەکان

دیارە لەو تراژیدیایە گەلێ کەسایەتی تر هەن و ڕۆڵی بەرچاویان هەبووە و لەشەڕەکەدا زیانی زۆریان بە دوژمن گەیاندووە، لەوانە میری سورداش و ئەمینی پیاوی میر، کە هەردووکیان لە شەڕەکەدا دەکوژرێن:

موددەعی کویرێ نیزام ئیفلیج، مەکان زێڕو زەبەر

(میری سورداش)و (ئەمینە)ی پیاوی هەردوو ئەنگوان

گەر عەشیرەت گریەکەن هەریەك هەتا دەمرن کەمە

کوشتنی میر بای موخالیف بوو بەشەمعی دوژمنان

ڕۆژی قەتل ئەمرۆیە ئەلحەق (وا حوسێنی) پێ دەوێ

بۆئەدای تازی سەراسەر نیلگوونە ئاسمان

کات و شوێن

شوێن شاری سلێمانییە. کە دوای لابردنی عەبدوڵا پاشا عەبدی پاشا والی بەغدا ئیسماعیل پاشای تورك بەهێزێکەوە دەنێرێت بۆ سەرپەرشتی سلێمانی، کە دەبێتەمایەی ناڕەزایی خەڵك:

شارەزوور بەحرو سلێمانی لەسەر ئەو گەمیە ڕەنگ

بۆ شکستی وەك نەهەنگ بوو فیتنەیی ئاخر زەمان

ڕاستە گەردوون چابوو کە بۆ ڕەنگی بەد ڕیتن وەلێ

نارژێنێ ڕەنگی بەم ڕەنگە بە موددەی سەد قڕان

لەڕووی شوێنەوە بازنەکە بچووکتر دەکاتەوەو بەشێکی شەڕەکە دەباتە لای گردی مامەیارە، کە بەگردی گولانی ناو دەبات:

دەرپەڕین باز مەیلی ئیقدامیان نەبوو لەو بیدعەتە

حەسرەتا یەك دڵ نەگەینە شیوەکەی گردی گولان

لێرەدا مەبەستی لە گردی گولان گردی مامە یارەیە،ئینجا گەرمی شەڕەکە دەباتەوە بۆلای دارەکەی پیرمەسوور،کە ئەو ناوچە ئەوەندە خەڵکی لێکوژراوە بۆتە سەحرای مەحشەر

بووبە جێی بەبرو غەزنەفەر کووچە کووچە ناوسوقاق

سەر محەللە ڕەنگی بێشەی گرت لە نێزەی جانستان

ڕەنگی سەحرای مەحشەری بوو شیوەکەی لای پیرمەسوور

گرمەگرمی تۆپی ڕۆمی هەوهەوەی سوارەی بەبان

(وەسفی دیمەنێکی شەڕەکە دەکا لەدەوروبەری گەڕەکی پیرمەسووری سلێمانی.گرمە گرمی تۆپی دوژمن و هەوهەوەی هاندانی سوارەی بابان بۆ هێرشبردن کردبووی بە ڕۆژی مەحشەر، لەو جەنگەدا ئەوەندە دەست و پەنجەی پەڕیو زۆر بوو وەکو گەسکێك بوو بە با کۆڵانەکانی گسك دەدا. پاشان باسی پێکهاتنی کورد وتورك ئەکا ،یەکەیەکە ناوی هەندێ کەس دێنێ و داخە دڵی ئەوە ئەخوا، کە چۆن لەناو شاری سلێمانی دا ئەو دەریای خوێنە هەستاوە ؟ هەراو هۆریای کوردان و تورکان لەگەڕەکی چوارباغ دەست پێ ئەکا:

غەڵبە غەڵبی هەر بکوژ هەڵسا لە دەشتی چوارباغ

قادری دەللاکە هەر شەو تاسەحەرگە پاسەبان

کات وەك پیرەمێرد باسی دەکات سالی (١٨٥٠ ز) مو (سەجادی)یش هەمان ساڵ بەساڵی کارەساتەکە دادەنێت. (پیرە مێرد لە کورتە باسێکی ئەم شەڕەدا، وەکو شەڕەکەی خستۆتە مانگی ناوجەژنانی ١٢٦٦ك/١٨٥٠ز موە ماوەی گەمارۆدانی لەشکری تورك وباسی فێڵەکەشی کردووە.دەڵێ: (عەزیز بەگی مامی ئەحمەد پاشا عوسیانی کردو پەنجاو یەك ڕۆژ دەوری سلێمانی بەست.)(ئەمین،١٩٩٨، ٢٠١). ئەم کارەساتە لە (١٨٥٠)دا بووە، چونکە لە ئاخروئۆخری ١٢٦٦ ی هیجریی سوڵتان عبدالعزیز خانی عوسمانی داوای لە ناصرالدین شا – شای ئیران کرد،کە پێکەوە دەست بکەن بەیەکا بۆ لەناوبردنی ئەمارەتی بابان.لەلایەن حکومەتی ئیرانەوە غولام شا خانی ئەردەلان نیررا بۆ سولەیمانی .لەم هەرایەدا عەزیز بەگ دەربەدەر بوو چوو بۆ زەهاو لەوێوە بۆ ناو عەرەبەکان)(سەجادی ،١٩٥٢، ٢٤٣).

نەوبەهاری من خەزانە،وەقتەکەی سوبحم تەمووز

پڕتەوی ماهە غەم و،چاکی دەروونم وەك کەتان

شاعیر کاتەکە وردتر دەکاتەوەو بەمانگی تەمووزی داناوە، کە گەرمەی هاوینە، بەڵام لەو بۆتە خەزان.

ئەو قەسیدەیەی سالم، کە ئێمە کاری لەسەر دەکەین شەڕی بابان و عوسمانیەکان (ذکر محاربە میر جلیل الشان عزیز بیگ بابان با طائفە رومی سنە ١٢٦٦/١٨٤٩ و تسخیر ولایت بابان بدست رومی اسماعیل پاشا)(حلمی،١٩٨٨، ٥٧). ئەو قەسیدەیە، کە (مێژوویێکی راستی رووخانی حکومەتی (بەبە) و لە دەسچوونی سەربەخۆیی کوردستانی عێراقە .حەکایەتێ کە وەکو شریتی سینەما بەسەرهاتی کوردەکانی ئەو دەورەمان پیشان ئەدا، وە کارەساتێ کە لە شاری سلێمانیی روویداوە بۆمان ئەگێڕێتەوە

)(حلمی،١٩٨٨، ٥٧). قەسیدەکە (قەسیدەیەکی جەنگی وسوارچاکییە، باس لە ڕووداوەکانی شۆڕش و جەنگی قارەمانانەی عەزیز بەگی بابان لە دژی تورك لە سلێمانی،دوا بەدوای کۆتایی هێنان بەحوکمڕانی بابانەکان دەکات. قەسیدەکە نوونییە و لە (١٠١) دێڕی شیعری پێکهاتووە.بەو هۆیەی ناسناوی شاعیر لە کۆتایدا دیار نییە گومانی بۆ ئەوە دەچێت ناتەواو بێت.ئەم قەسیدەیە یەکێکە لە قەسیدە هەرە گرنگ و تۆکمە و پتەو داڕێژراوەکانی سالم.تەنانەت لە شیعری کوردیدا لەباری ڕوخسارو ناوەرۆکەوە،وەکو نموونەیەك بۆ قەسیدەی کوردیی کلاسیك کەم وێنەیە.کێشە عەروزییەکەی بریتییە لە ڕەمەلی هەشت هەنگاوی مەقسوور (فاعیلاتون فاعیلاتون فاعیلاتون فاعیلان).دیڕەکانی سەرەتاو دەسپێکی بەم جۆرەیە)(دەشتی،٢٠٢١، ٣٧٧).

لێ گەڕێن با گۆشەگیربم، دەستەو ئەژنۆ کەفزەنان

گێژەلووکەی بای نەدامەت تاری کرد سەفحەی جیهان

ئەنجام:

١- سالم ئەو قەسیدەیەی، کە تەرخان کردووە بۆ باسی ئەو شەڕەی، کە بەسەرکردایەتی عەزیز پاشا لەبەرامبەر تورکی داگیرکەر.سالم کە باس لەو شەڕەدەکات وەك دلسۆزێك و نیشتمانپەروەرێك باس لە شەڕەکە دەکات. هیچ مەرامێکی تری نەبووە ڕاستە لە هەندێ شوێندا زێدەڕۆیی دەبینرێت،بەڵام بەموبالەغە دانانرێت چونکە شەڕێکی نابەرامبەر بووە.

٢- لەم شەڕەدا نەبەردی وا نوێنراوە،کە تورکەکان لە ئاستیا چۆکیان لەرزیوەو ئەوەندەی نەماوە بەتەواوەتی بشکێن،بەڵام دەستی خیانەت فریایان کەوتووەو لەو میحنەتەدا ڕزگاری کردون، واتە سەرکەوتنی تورك و شکستی عەزیز پاشا بەهۆی کەمتەرخەمی هەندێ فەرماندەو خیانەتی هەندێ لەبەگ و میرەکان بووە.

٣- سالم زۆر بە وردی وەسفی ڕوداوەکە دەکات وەك ئەوە وایە خۆی بەشداری لە شەڕەکەدا کردبێت و کامیرایەکی زۆر پێشکەوتووی پێ بووبێ و وێنەی گشت دیمەنەکانی گرتبێت . بۆیە ئەم قەسیدەیە خۆی لە خۆیدا بابەتێکی زۆر دەوڵەمەندە بۆ دروستکردنی فلیمێکی سینەمایی.

٤- سالم بە وردی باسی کاتی شەڕەکەو ئەو شوێنانەمان بۆ دەکات، کە شەڕیان تێدا ڕوداوە وەك پیرمەسوور،گردی گوڵان،چوارباغ و گەلێ شوێنی تر.

٥- شاعیر باس لەو بارودۆخە خراپە دەکات،کە ئەو جەنگە کاولکارییە بەسەر سلێمانیدا هێناوە و چۆن کاروباری ناوچەکە دراوەتە دەست خەلکانێکی کاسەلێس و مشەخۆر و چۆن خەڵکانێك دەربەدەربوون و گوزەرانی ئەوانەی ماونەتەوەش زۆر خراپە.

سەرچاوەکان:

به زمانی کوردی:

- ئەرستۆ(٢٠١١)،هونەری شیعر(شیعرناسی)،و:عەزیز گەردی،چ٢، سلێمانی.
- ئەمـــین، نەوشـــیروان مســـتەفا(١٩٩٨)،میرایەتـــی بابـــان لەنێـــوان بەرداشـــی رۆم و عەجەمدا،چ٢،چاپەمەنی خاك،سلێمانی.
- ئۆسکار مان(٢٠١٣)،توحفەی موزەفەرییە، ساغکردنەوە و هێنانەسەر رێنووسی کوردیی،عەلی نانەوازادە،چاپخانەی حاجی هاشم،لە بلآوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی ، هەولێر
- بهار، محمد تقی (ملك الشعرا)(١٣٤٩)،سبك شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی،چاپ سوم، چاپخانه سپهر،تهران.
- حەسەن،محەمەد ئەحمەد(٢٠٠٦)، بینای رووداو لە چیرۆکدا،گ رامان،ژ ١١٥،هەولێر.
- حەمەباقی، محەمەد(٢٠٠٢)، میرنشینی ئەردەلآن، بابان، سۆران لە بەڵگەنامەی قاجاریدا ١٧٩٩-١٨٤٧ز، دەزگای ئاراس،هەولێر.
- حەمەبۆر،محەمەد مستەفا(٢٠١٠)،دیوانی کوردی، ب١، چاپخانەی ئاراس،هەولێر.
- حلمی،رەفیق(١٩٨٨)،شعرو ئەدەبیاتی کوردی ،چاپخانەی ز سەلاحەدین،هەولیر،
- خەزنەدار،د.مارف(١٩٨٤)، لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، بەغدا.
- خەزنەدار،د.مارف(٢٠٠٣)، مێژووی ئەدەبی کوردی ،ب٣، دەزگای ئاراس ، هەولێر.
- خەیات،کاروان عوسمان(٢٠١٢)، بەشێك لە دیوانی سالم ،چاپخانەی چوارچرا .
- خۆشناو، هێمن عومەر(٢٠١٧)، نالی لە بەڵگەنامەکانی عوسمانی دا، لە بڵاوکراوەکانی دەستنووسخانەی زانکۆی سۆران بۆ پاراستن و ساغکردنەوە.
- دەشتی،د.عوسمان(٢٠٢١)،سالمی ساحێب قران،چاپخانەی رۆژ هەڵات،هەولێر.
- رەحمان،عەبدوڵا(٢٠١٤)، بنیاتی گێڕانەوە، چاپخانەی موکریانی،هەولێر.
- ریـــچ، کلاودیـــوس جـــێمس(٢٠٠٢)،گەشـــتنامەی ریـــچ بـــۆ کوردســـتان ١٨٢٠، و: مـــحەمەد حەحەباقی، چ٣، دەزگای ئاراس،هەولێر.
- زەکی، محمدامین(١٩٣٩)،تاریخ سلیمانی و ولآتی، بغداد.
- سەجادی،عەلائەدین(١٩٥٢)،مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی مەعاریف،بەغدا.
- شەرەفکەندی،د.سادق(٢٠١٢)،کورتە مێژووی بزووتنەوە نەتەوایەتییەکانی کورد،و: تەها عەتیقی،چ٢،هەولێر.
- عارف،د.محمد نوری(١٩٨١)،تێکستی ئەدەبی کوردی ،ب٢،چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

- عومەرکاکی،حەمەنوری(٢٠٠٨)،شێواز لە شیعری کلاسیکیی کوردیدا نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم(لە ناوچەی سلێمانی)،مەلبەندی کوردۆلۆجی،چاپخانەی تیشك، سلێمانی.
- قەرەداغی،محەمەد عەلی(٢٠١٠)،بەرکوتێك لەخەرمانی شیعری سالم ،دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس ،هەولێر.
- قەفتان، توفیق(١٩٦٩) ، مێژووی حوکمدارانی بابان لە قەڵاچوڵانەوە تا دروست کردنی شاری سلێمانی (١٠٨٠-١١٩٩ك/١٦٩٩-١٧٨٤ز)،بەغدا.
- مارف، عومەر ئیسماعیل(٢٠١٥)،مەحموود پاشای بابان(١٨١٣- ١٨٤١ ز) ،چاپخانەی یاد،سلێمانی.
- مەلا، ئەحمەد(٢٠٢٠)،لە رینێسانی فەڕەنسییەوە بۆ شکستی رینێسانسی کوردی لە مەعریفەی تاکڕەهەندەوە بۆ کرانەوە،چاپخانەی ئەندێشە،سلێمانی.
- محەمەد،د.ئیبراهیم قادر(١٩٩٨)، لێکۆڵینەوەی کورتە چیرۆکی کوردی لە کوردستانی باشووردا ١٩٧٠-١٩٨٠، کۆلیژی ئاداب- زانکۆی سەلاحەدین،(نامەی دکتۆرا).
- مودەریس،مەلا عەبدولکەریمی(١٩٨٥)،پیاچوونەوەی محمدی مەلاکەریم، چ٢، انتشارات صلاح الدینی ئەیوبی،ارومیە.
- میران،سەردار حەمید و شارەزا،کەریم(٢٠١١)،دیوانی حاجی قادری کۆیی،انتشارات کوردستان،سنندج.

بە زمانی عەرەبی:

- ادموندز،سي.جي(٢٠١٢)،كورد،ترك،عرب، سياسة ورحلات و بحوث عن الشمال الشرقي من العراق ١٩١٩-١٩٢٥، ترجمة جرجيس فتح الله،دار اراس للطباعة والنشر و منشورات الجمل.

Baban Emirate and Ottoman Occupation in a Salim's poem

Abstract:

In our national history and during the time of the Kurdish emirates, many great stories have happened in order to survive and determine the identity, which bravely faced the enemy and invaders. Due to the absence of publishing and books, literature especially poetries of that era have recorded those bravery stories . The Baban Emirate was a period of internal and regional chaos. During a century and a half, the occupation policies of the Romans and foreigners on the one hand and the lack of national consciousness and internal family conflicts of the emir and kings on the other hand caused the fall of that emirate. Nali, Saleem and Kurdi, like the triangle of Baban poets, used the Central Kurdish dialect. Salim was one of the poets of that time who lived with

the events and was closely aware of them. He had his own stances about the events which caused him to live in exile. The current study highlights the poetry which was on the last conflict between the Babans and Ottoman Empire under the leadership of Aziz Bagi Baban.

The poet sheds light on the courage and social conditions of Sulaimani. The study consists of two parts. The first part is devoted to the appearance and fall of the emirate, the literary situation of that time and the style of Salim's poetry. In the second part, the relationship between poetry, history and artistic interpretation of the poem is discussed.

إمارة بابان والاحتلال العثماني في قصيدة سالم

الملخص:

في تاريخنا ا لوطني وفي زمن الإ مارات الكرد ية ، حدثت العد يد من القـصص العظيمة من أ جل البقاء وتحد يد الهو ية ا لتي واجهت بـشجاعة العدو والغزاة. ونظرا لغياب النشر والكتب فقد سجل الأدب وخاصة شعراء تلك الحقبة تلك القـصص الـشجاعة. كا نت إ مارة با بان فترة فوضى داخلية وإقليمـية. خلال قرن ونصف ، تسببت سياسات الاحتلال من قبل الرومان والأجا نب من ناحية وانعدام ا لوعي ا لوطني والصراعات الأسرية الداخلية للأمير والملوك من ناحية أخرى في سقوط تلك الإمارة. نالي وسليم وكردي ، مثل مثلث شعراء با بان ، ا ستخدموا اللهجة الكرد ية المركزية. كان سالم من شعراء ذ لك الوقت ا لذين عاشوا الأحداث وكانوا على دراية بها عن كثب. كانت له مواقفه الخاصة من الأحداث التي جعلته يعيش في المنـ فى. تـ سلط الدرا سة الحالـ ية الـ ضوء عـ لى الـ شعر ا لذي كان عن الـ صراع الأ خير بين البا بانيين والإمبرا طورية العثمانية بقيادة عزيز باغي بابان.

يلقي الشاعر الضوء على شجاعة السليمانية وظروفها الاجتماعية. تتكون الدرا سة من جزئين. خـ صص ا لجزء الأول لظـ هور الإ مارة و سقوطها ، والو ضع الأ د بي في ذ لك الو قت ، وأ سلوب شعر سالم. في الجزء الثاني ، تناقش العلاقة بين الشعر والتاريخ والتفسير الفني للقصيدة.

الكلمات الدالة: *بابان, الامارات الكردية, الشعراء, الاحتلال العثماني, سالم.*